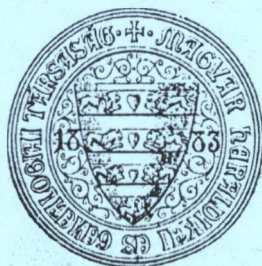

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

CSIZI ISTVÁN, DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA

NYOLCVANADIK KÖTET
2008/1. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMVIII

E számunk szerzői

Pandula Attila dr., egyetemi docens (ELTE BTK)
Szálkai Tamás, PhD ösztöndíjas (Debrecen)
Székely György, Dr. ny. egyetemi tanár
Vitek Gábor, levéltáros (Fejér Megyei Levéltár)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

nka
Nemzeti Kulturális Alap

TURUL

LXXX. évfolyam

2008/1. füzet

Szerkesztik: CSIZI ISTVÁN, DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA

Szerkesztőségi titkár: LACZLAVIK GYÖRGY

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

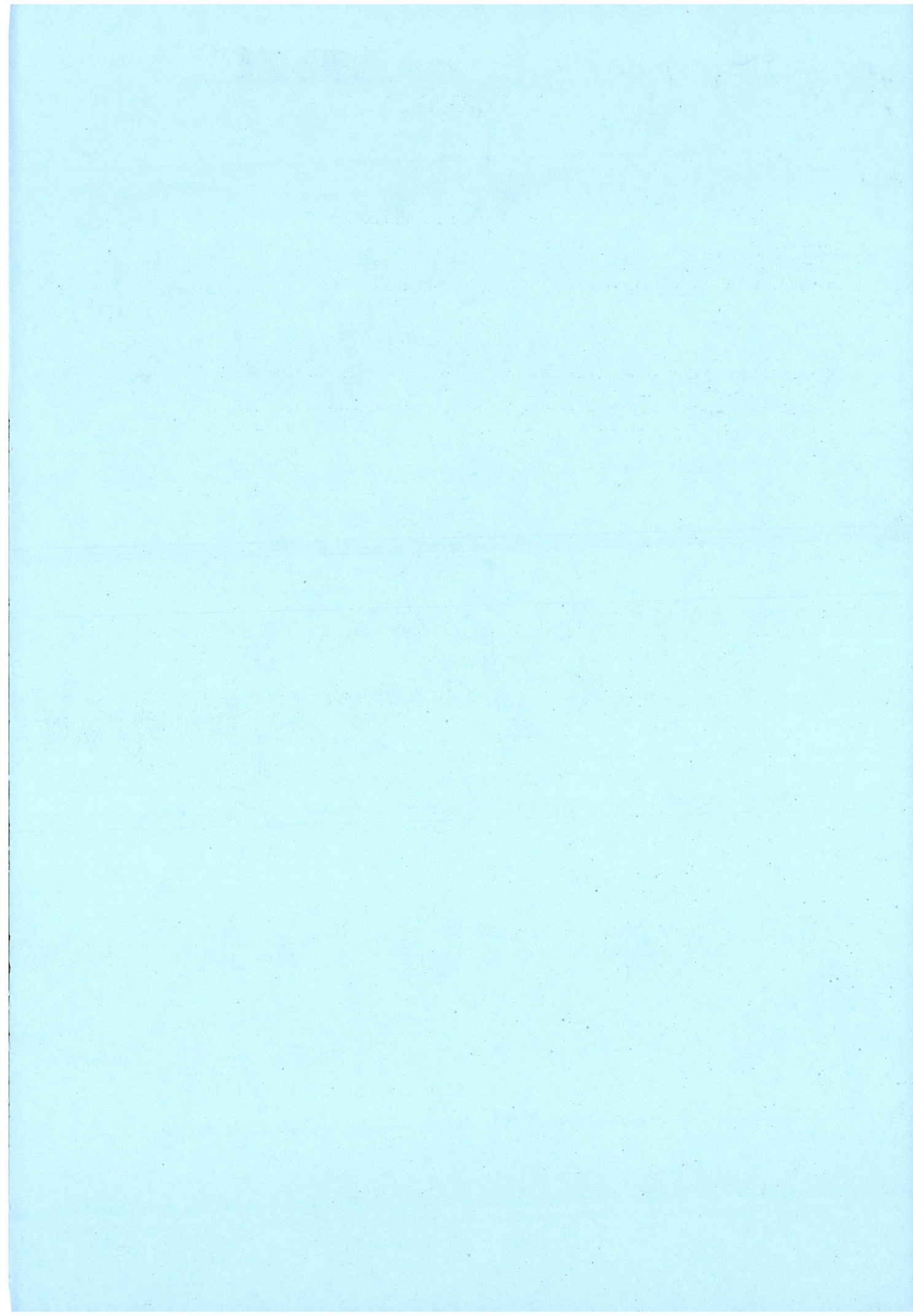
Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

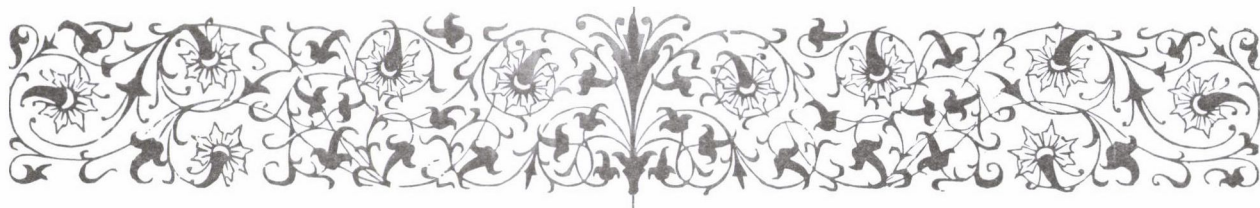
TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

SZÉKELY GYÖRGY: Gertrud királyné, Szent Erzsébet anyja. (Egy politikai gyilkosság és elhúzódó megtorlása).....	1
VITEK GÁBOR: Fejér vármegyei céhzászlók, mint heraldikai kútfők	10
PANDULA ATTILA: A katonai Mária Terézia Rend társadalomtörténetéhez	23

Könyvismertetés

BAGHYNÉ MAKRA ILONA: Pustaszeriek, Bagiak, Dávidok, Makrák. (Ism.: Pandula Attila)	30
LORENZO CARRATTI DI VALFREI: Araldica. (Ism.: Szálkai Tamás)	30
UWE BRETZENDORFER–THOMAS KUHN: Bulgarien Militarorden für Tapferkeit von 1879 bis 1945. Preiskatalog 2007/2008. (Ism.: Pandula Attila)	31

GERTRUD KIRÁLYNÉ, SZENT ERZSÉBET ANYJA

(egy politikai gyilkosság és elhúzódo megtorlása)

A 13. század első felének magyar története – mind az uralkodóház családtörténete, mind a nagyúri nemzetségek szereplőinek korrendje tekintetében – számos nemzedékrendi kérdést vet fel.

Gertrud 1185 körül született. Szent Erzsébet anyja küzdelmes időkben érkezett magyar földre, ahol őshonos magyar úri nemzetségekből eredő nagyurak hatalmi csoportulásokba tömörültek, de latinnak mondott jövevényekkel is találkozhatott. A magyarok pedig őt és németajkú kísérőit merániaknak tekintették. Ennek az 1200 körüli megoszlásnak a tényezője volt, hogy Imre király házasságot kötött Aragóniai Konstanciával, András herceg pedig az Andechs-Meráni Gertrudot vette feleségül. Kézai munkájából tudjuk, hogy Konstancia királyné magával hozta Totát, aki Magyarországon Benedek herceg felesége lett, és jegyajándék címen, a királyi pár révén Nagymarton birtokába jutott. Ezt oklevelek is megerősítik: 1202-ben, Imre Nagymartont Korlát fia Benedek vajdának adta, s megengedte neki, hogy az új birtokot, valamint az 1201-ben megszerzett Bajót Esztergom megyében Thota asszonynak jegyajándékul adja, továbbá Konstancia kérésére az uralkodó mentesítette Thotát a Nagymarton után járó adók fizetésétől. Egy udvarhölgy pozíciója olyan erős volt, hogy a férj, Benedek jószágvesztése és száműzetése után is, már II. András kegyéből itt maradhatott, sőt testvére, Simon is követte az új hazába. Ez mind mutatja,

hogy Magyarország már akkor befogadó ország volt. Gertrud életében azonban Tota nem szerepel az udvar adataiban.

Korlát fia bukásának oka az lehetett, hogy mint hadvezető a halicsi hadjáratban 1208-ban erdélyi vajdasága mellett halicsi kormányzó (dux) szerepét talán túl önállóan gyakorolta. Meg kell különböztetnünk a latin hölgy férjétől a már Imre idején előkelő Bor-Kalán nemzetségbeli Bánk személyiségét, aki 1199-ben Abaúj vármegye, 1203-ban Zala vármegye főispánja. Ennek birtoka volt a Bereg vármegyei Lónya vásárlás útján, amit Bánk vejének, Simonnak adott. Királyi kegyből kapták meg a szolyvaszentmiklósi uradalmat is. Más orientáltsága volt a király öccsének. András, mint Dalmácia és Horvátország hercege szomszédságban volt a Német-Római Birodalomhoz tartozó isztriai és krajnai örgrófsággal, amelynek ura, IV. Berthold szintén felvette a Dalmácia és Horvátország hercege címet. Ezáltal a birodalmi belharcokba is belekeveredett András, mert apósa Sváb Fülöp oldalán állt. A magyar király és herceg egymással vívott harcához ez annyiban kapcsolódott, hogy András Horvátországból vonult fel, s felesége révén sok német volt Ausztriából az ő seregében. Imre győzött, öccse Stájerországba menekült. Egy következő összeütközésben Varasd közelében találkoztak a testvérek. Bár ez András hercegi tartománya volt, a merész király csupán egy pálcával a kezében megragadta öccsét és kivezette táborából,

majd a király hívei bilincsbe verték. Gertrudot pedig a király mindenéből kifosztotta, és szülőhazájába küldte apjához (1203). Ez az eljárás Ausztriában nagy felháborodást keltett. András hívei már 1204-ben kiszabadították. Imre halála után Gertrudot férje legott visszahívta. Az asszony ösztönözhetette férjét a kiskorú III. László király el nem ismerésére, azután pedig a trón megszerzésére. Az uralomból aktív részt kívánó asszonyról kortársi forrás említi, hogy „a női gondolkozásba férfilekületet vitt be, s ő vitte az ország ügyeit”. Ezt rokonsága és kíséretük magyarországi térfoglalásra is felhasználta.

Gertrud IV. Berthold (meghalt 1204-ben) herceg leánya volt. A bajorországi Andechs grófjai emelkedtek isztriai örgróffá és merániai (=tengermelléki) herceggé, s a német császárok hűbéresei voltak. Így lettek az új magyar királyné irigyelt kísérői merániai a magyar urak szemében. Pedig ő alkalmazkodott férje életviteléhez: annak vadászatain részt vett, és ilyenkor a tokaji szigeten lévő várban pihentek meg. Mégis a környezetében feltűnő bátyjai: Eckbert (1203 óta bambergi püspök) és különösen Berthold (1207 óta kalocsai érsek) érdemelték ki az őshonos magyar nagyurak ellenszenvét. Eckbert egyházi rangját Sváb Fülöp német király befolyásának köszönhette, aki 1203 februárjában megfordult Bambergben. Bár pártfogoltja még nem volt 30 esztendő, III. Ince pápa elismerte az új főpapot. Öccse, Berthold hamarosan bambergi egyházi javadalmat kapott, majd Magyarországon fényes pályát futhatott be. A királyné ösztökélésére 1205/06 fordulóján a kalocsai káptalan érsekké választotta. Ezt a pápa a jelölt fiatal kora, hiányos ismeretei alapján csak hosszú huzavona után erősítette meg. Főpapi feladatait elhanyagolva el is ment tanulni Vicenzába. Fokozta a Berthold és ezen át a királyné elleni hangulatot, hogy a főpap sorra vállalt világi rangokat: 1209 elején horvátalmát-szlavón bán. 1212-ben erdélyi vajda, 1213-ban Bács és Bodrog főispánja lett. Ez és a kíséretükben lévő merániai rangszerzése már

a nagyurak és servienseik érdekeit olyan mértékben sértette, hogy halálos gyűlölet alakult ki bennük Gertrud iránt. Az is feltűnhetett, hogy a merániaiak külföldi pénzeket terjesztettek el a magyarországi forgalomban.¹

Gertrud sokáig nem sejtette, milyen halálos veszedelem fenyegeti, s ezt boldog magánélete is így alakította. A királyi pár házassága igen termékeny volt. A leendő trónvárományos fiú után leány következett, aki az Erzsébet nevet kapta. 1207-ben született, feltehetően a sárospataki várban. Amikor mély vallásossága oly híressé tette, a szülőhely büszkeségét Pozsony és Óbuda is vállalta volna. Gertrud, mint gondos anya öt gyermeke számára vagyont kezdett felhalmozni. Nevelésükben való személyes részvételre azonban az államügyekben való aktív szerepvállalás miatt kevés ideje maradt. Így egy dajkára bízta Erzsébetet, akinek egyaránt feladata volt a testi és lelki fejlődésről való gondoskodás. Ez a személy Berthold ispán felesége lehetett. Így hamar gondoskodtak a szülők egy későbbi házasság előkészítéséről. Már 1208-ban megegyeztek I. Hermann thüringiai tartománygróf első fia, Lajos személyében a leendő eljegyzésre. Az alig négyéves Erzsébet tényleges eljegyzésére már leendő lakóhelyén került sor. A külpolitikai tényezők mellett a királyné személyes, aktív befolyása férjére volt ezeknek az orientációknak a fő tényezője. 1211-ben jelentek meg Hermann tartománygróf követei András király udvarában, hogy magukkal vigyék Eisenachba, a tényleges eljegyzésre. Német nemesek, katonák, szolgák utaztak Ausztrián át így Pozsony felé, ahol az átadás történt. Magyar oldalról Berthold ispán és felesége kísérték az új hazába a leánykát, amiről bátyja, Béla azok fiai számára 1230-ban adott oklevélben emlékezett meg. Az anyai törődés külső jele volt, hogy olyan gazdag és fényes vagyontárgyakat küldött Erzsébettel, aminőt Thüringiában sem láttak még. Ezüst bölcso-be fektetve, arany, ezüst és selyem kelmékbe burkolva utazott a kis menyasszonyjelölt. Vittek vele 1000

márka értékű készpénzt, számos arany és ezüst edényt, arany láncokat, drágaköves gyűrűket, selyem- és bársonykelméket. A legfeltűnőbb egy ezüst fürdőkád volt. Gertrud azt üzentte a követek útján, hogy a tartománygróf legyen jó reménységben. Ha Isten élte, még többet is küld. Ezzel vitték német és magyar kísérői a leánykát csak hét esztendővel idősebb vőlegényéhez Wartburgba. Berthold ispán és felesége még egy esztendeig Erzsébet mellett voltak, mígnem a kislány beleszokott a thüringiai udvar életvitelébe. Ezt a folyamatot segítette a kis menyasszony Guda nevű kísérője, aki később udvarhölgye lett. Neveltetésének felügyeletét pedig a bajor eredetű Wittelsbach Zsófia tartománygrófné vette át.

Zsófia szerepe magyarázza meg, hogy 1211 és 1213 közt valószínűleg Hildesheimben írni és díszíteni rendelt egy Tartománygrófi Zsoltároskönyvet, és ebben ábrázoltatta Erzsébet szüleit. Ezen látható volt két latin szöveghasábot összefogó három románstílusú oszlop közti két ív alatt egy jobbában könyvet tartó királyné (Regina Vngarie) és egy jobbában jogart emelő király (Rex Vngarie), mindkettő koronásan. Gertrud és férje thüringiai megítélését jellemzi, hogy az ábrán mindketten bal kezükkel az ég felé mutatnak. Pedig ebben az időben Magyarországon már érlelődött egy szervezkedő nagyúri csoport elhatározása, hogy az idegen és idegenek jólétét biztosító uralkodónót elteszik láb alól.²

Felvetődik azonban a kérdés, hogy csupán szubjektív okok játszottak-e szerepet a magyarországi belső helyzet ilyen kiéleződésében? Csúpan a királyné túlzott rokonságszeretete és a király asszonya iránt tanúsított engedékenysége vezetett odáig? A fejlemények megértéséhez ki kell tekintenünk a Német-Római Birodalomba, amelynek korabeli viszonyai hátteret, de a Magyarországra került „merániak” esetében közvetlen mozgatórugót jelenthettek. Gertrud szűkebb családja sorsát kell először figyelemmel kísérnünk. Két testvére került 1204 után magas világi rangba, apjuk örökségét megoszt-

va: Ottó viselte Meránia hercege, Henrik pedig Isztria örgrófja címét. A másik két fiú mozgott egyházi pályán, Eckbert bambergi püspök volt már két esztendeje. 1206-ban pápai követként járt Esztergomban. Berthold kalocsai érseket III. Ince pápa 1209 januárjában visszaparancsolta Vicenzából, hogy otthon, Kalocsán tanuljon, valamint tudománya hiányát erkölcsi tisztaságával pótolja. Magyarországon azonban ezeket az egyetemes egyházpolitikai fejleményeket sokan tekintették úgy, hogy Gertrud befolyására juttatta ezeket hazai javadalmakhoz, illetőleg birtokokhoz. Erről nyugati író is tudott: „a bárhonnan jövő németek iránt bőkezű és szívélyes volt” Gertrud. Objektív oka is volt azonban annak, hogy a magyar királyné testvérei Magyarországra jöttek. Henrik isztriai örgróf és Eckbert bambergi püspök gyanúba kerültek, hogy szerepük volt Sváb Fülöp király meggyilkolásában, aki unokahúga, Burgundi Beatrix esküvője alkalmából ment Bambergbe az Andechs-Meráni Ottóval tervezett házassági szertartásra. 1208. június 21-én, bár az uralkodót Wittelsbachi Ottó palotagróf ölte meg, de a püspöki palotában, ami Eckbert felelősségét is megalapozta. Emiatt 1209 elején birodalmi átok alá kerültek. András király szívesen fogadta sógorait, és Eckbertnek Poprád vidékén a Szepességben birtokot adományozott (1209). Tulajdonképpen száműzöttek voltak, mígnem András közvetítésével 1211-ben visszatérhettek a birodalomba, rangjuk megőrzésével. Ezt elősegítette a pápai állásfoglalás is, amely szerint a meggyilkoltnak éppen ellenfele volt Ottó király, de ő osztotta ki a birodalmi átkokat úgy, hogy nem adott lehetőséget a gyanúsítottaknak védekezésre vagy ártatlanságuk bizonyítására. András a pápai irányvonalat segítette IV. Ottó császárral szemben.

Hazai egyházpolitikai fejlemények is kihattak a királyné negatív megítélésére. Berthold kalocsai érsek ugyanis nem akarta elismerni maga, illetőleg főegyházmegeje fölött az esztergomi érsek főségét (1212). Az udvartól

pártfogást kapott oly mértékben, hogy János esztergomi érsek lemondott minden joghatóságáról, amit addig a kalocsai egyházmegyében gyakorolt. János abba is beleegyezett, hogy akadályoztatása vagy vonakodása, vagy székesüresedés esetén a kalocsai érsek koronázhassa meg az új királyt. Ezt az esztergomi káptalan tiltakozása miatt a pápa nem hagyta jóvá. Sokan ezt a kísérletet is Gertrud rovására írták. Ezt alig ellensúlyozta, hogy Berthold pozitív lépést is tett a kalocsai székesegyház 1210 körül kezdett újjáépítésével. Az bezzeg sokakban rossz hangulatot keltett, hogy Berthold kérésére II. András egy faluban lévő 50 hospes-mansio pondusát és szabad dénárjait bizonyos Lenguernek adta, aki az érseknek és az uralkodónak sok és hű szolgálatot tett (1211), hiszen neve alapján eleve németnek láthatták. Az sem tetszhetett, hogy az évben a király éppen Berthold érsekkel vizsgáltatott ki egy birtokvitát a pannonhalmi apát és az esztergomi pénzverők kamara között. III. Ince pápának kellett elvetnie II. András kezdeményezését, hogy az esztergomi érsekség alá tartozó szebeni prépostságból püspöki egyházmegyét alakítson a kalocsai érsekség függésében. Nem kizárt, hogy még a Német Lovagrend 1211 és 1212 során való behívásában Magyarország délkeleti részének a kunok elleni védelmére is némelyek Gertrud királyné befolyását gyanították.³

Hazai vonatkozásban is a királynét és környezetének gazdagodását tették a közel egykorú források és későbbi szerkesztmények az események okává. Az objektív fejleményeket (a királyi birtokon alapuló államszervezet átalakulása, a várkatonaság és várszolgák főúri függésbe kerülése) II. András gyenge személyisége és felesége rossz befolyása következményének tulajdonították régi történetírásunkban is. Gertrud királyné kedvezésének tudták be, hogy a király bőkezűsége idegenek javára érvényesült. Ebben a nem teljes összefüggérendszerben tekintett az egykori szakirodalom a „merániak” elleni „nemzeti” jellegű ellenállás vezetőire. Történet-

írás és irodalomtörténeti kutatás középpontjába került Bánk bán, aki 1209-ben, oklevélben is szerepel. Ekkori sérelme, hogy szlavóniai bánágát Bertholdnak kellett átengednie. Ilyen sérelmet általánosítva utalhatott a Névtelen Jegyző 1210 körül a rómaiakra (Romanorum), akik Magyarország javait fogyasztják. Emiatt volt szervezkedés II. András, a tehetetlen uralkodó elmozdítására 1210 körül valamely Bizáncban élő magyar Árpádházi javára. Ezen a hangulaton nem változtatott némely sértett őshonos úri nemzetségtagok magas rangba visszaengedése vagy új kinevezése. Amikor az uralkodó igen erős sereget küldött orosz földre 1211-ben, annak parancsnokai közt szerepelnek Bár-Kalán nembeli Bánk királynéi udvarispán és bihari ispán, Péter bácsi ispán is. Bánk 1212-ben mint ilyen sok mindent láthatott Gertrud udvarából és kegyenceiből. A király megsejtve az elégedetlenség növekedését átalakította kormányzata összetételét, Bánk nádorrá emelkedett még 1212-ben és az volt 1213-ban. Az udvarban volt Töre fia Péter 1212-ben bácsi, 1213-ban csanádi ispán minőségben. Mellettük ott volt Katisz (Kacsics) nembeli Simon bán, aki birtokos volt két erdélyi vármegyében. Csakhogy nem a maguk előkelő helyzetének örvendeztek, hanem azon bánkódtak, hogy milyen előkelő volt a királyné atyafisága itt maradt részének pozíciója és mennyire elkülönültek az eredeti magyaroktól. Sérelmük fokozódott azáltal, hogy 1213 őszén András sereg élén úgy indult Halicsba, hogy a kormányzást Gertrud királynéra és sógorára Bertholdra bízta. Régi magyar történetírók (Baróti Lajos 1895-ben, Balla Antal 1942-ben) ezt az idegenellenességet tartották fő oknak az összeesküvésre. Pedig krónikákra alapozó számos történész és író személyes, családi sérelmet vett alapul, miért fordultak a királyné ellen. Az osztrák évkönyveket a birodalmi belpolitikai ellentétek, a hazai krónikaszerkesztményeket későbbi orientációk befolyásolták. Bár az Annales Marbacenses a királyné németek iránti kedvezését jelölte meg ok gyanánt, az Anony-

mus Leobensis már Gertrud bűneként világias főpap öccse számára kerítőként mutatja be a királynét, aki Péter feleségét játszotta Berthold kezére. Eltér a meggyalázott nő személye a magyar krónikás hagyományban. A 14. századi magyar krónikaszerkesztményben az ördög műveként jelenik meg az, hogy a királyné erőszakkal adta Bánk bán nagy fejedelem feleségét játszásra testvérének, aki vendég volt. Ezért a Bor nem-béli Bánk bán karddal ölte meg a királynét. Az elbeszélő forrás az esemény idejét sem pontosan tudja, 1212-re teszi. A Pozsonyi Krónika szinte ugyanazokkal a szavakkal írja le ez eseményt, de feltűnően emeli ki, hogy Gertrud Németországból való. Ez a szöveg sem ismeri a helyes időpontot, hanem 1212-re teszi, és a nagyúr nevét is torzítja (Wankbanus de genere Woor). Mügeln Henrik német nyelvű krónikájában a királyné fivérének, a püspöknek adja a nagyúr feleségét, aki erőszakkal tartotta őt ágyasnak. Emiatt ütötte agyon a fejedelem a királynét. Ez a forrás sem adja pontosan a sértett úr nevét (Bankan), főleg pedig a testvér főpapot is eltéveszti, a kalocsai helyett babenbergi püspöknek jelöli meg, tehát az ott nem levő bambergi püspököt helyettesíti be. A Szentgyörgy-hegyen őrzött Krónika hangsúlyozza a meráni fejedelem lány Gertrud német voltát (ein Dewtsche), de nem említve okot üteti agyon szégyenteljesen egy főúr (Bangban) által, szintén téves időpontban (1212). Ez a forrás Magyarországon ezt követő nagy szomorúságról tud. Bár mindezt Baróti Lajostól Unger Mátyásig mende-mondának minősítették, még Kristó Gyula és Makk Ferenc is azzal vonták kétségbe a krónikák beállítását, hogy Bánk felesége idős matróna, nagymama korú lehetett. Domanovszky Sándor helyreállította a helyes 1213 évi dátumot és pályafutási adatokkal érzékeltette a büntett elkövetőinek szereparányát: Bánk a szervezkedés vezetője, Péter ispán a fő kivitelező, Bánk veje, Simon beregi birtokos a gyilkosságban bűnrészes volt.

Külön kérdés, milyen volt az egyház álláspontja. Erről Albericus Trium Fontium francia

ciszterci szerzetes érdekes képet ad: a szervezkedők János esztergomi érseket is megkérdezték terveikről, a királyné megöléséről, ő így felelt: „Reginam occidere nolite timere bonum est si omnes consenserint ego non contradico”. Az összeesküvők ezt jóváhagyásnak értelmezték: „A királynét megölni ne féljete: jó, ha mindnyájan beleegyeztek, én nem ellenzem”. Pedig az érsek talán úgy írta nekik: „A királynét megölni ne akarjátok; félni jó, ha mindnyájan beleegyeztek, én nem, ellenzem”. Utóbbi igazolhatta, hogy András király 1214-ben a pápához intézett levelében kipróbált hűségűnek jellemezte az érseket. A merénylet egy vadászat kihasználásával történt, a pilisi erdőben, ahol a királynéi udvar és vendége VI. Lipót osztrák herceg mulatoztak. A herceg és Berthold érsek nagy nehezen megmenekültek, de Gertrudot gyermekei szeme láttára lekaszabolták mezei sátrában. Berthold papjait és szerzeteseket is bántalmaztak (1213. szeptember 28.). Hogy Gertrud volt éppen a király helyettese, az is mutatja, hogy a merényletkor vészelt el a király egyoldalú nagypecsétje. Ez kényszerítette ki 1216/17 során számos királyi adománylevél megújítását és megerősítését. Hogy népszerűtlenségét a király csökkentse, a kalocsai érseket András két püspök kíséretében külföldre küldte. Az érsek ekkor elidegenítette Gertrud 7000 márkát érő kincseit, amiért András király bepanaszolta őt a pápánál. De 1214-ben sem titkolta az uralkodó a szentatya előtt, hogy Bertholdot „forrón szerette és mások fölé emelte, ezzel csaknem az egész ország nagyobb és kisebb rangú embereinek gyűlöletét” vonta magára.

Gertrud emléke tovább élt férjében, gyermekeiben Magyarországon és Thuringiában. Kegyelettel emlékeznek rá II. András azokban az 1217. és 1222. évi intézkedéseiben, amelyekkel a veszprémi egyházat birtokokkal kárpótolta a keresztes hadjárat költségeire elvett Gizella-koronáért és más értékekért. Az adományokért kikötötte, hogy Gertrud eltemetése napján évente előbb 20 misét, majd 12 misét mondjanak. A ki-

rálányét előbb legkedvesebb feleségének, utóbb jó emlékének nevezi. Így érthető, hogy Szent Erzsébet 1227-ben, amikor – mint három hete megözvegyült asszony –, leányt szült, Gertrudnak nevezte el. Ez mint Gertrud von Altenburg a 13. század második felében zsoldároskönyvet készítettett, s ebbe nagyanyja, Gertrud magyar királyné halála napját is bevezettette. Még az 1353-ban készült Hedvig-kódexben is ábrázolták az Andechs-Meráni ház tagjai sorában Gertrudot, Magyarország királynéját, Bertholdot mint Aquileja patriarcháját, Eckbert bambergi püspököt. Az 1451-ben pergamenre írt Hedvig-legenda kézirat az Andechs-Meráni ház családi képén is helyet kapott Gertrud, Magyarország királynéja. Megőrizték Szent Erzsébet köntösét is, ami előbb Gertrud magyar királyné koronázási palástja volt (ein Khönigin von Hungern gekhröndt).⁴

II. András éppen úton volt hadinépével Oroszországba, amikor Leleszen megkapta a rettenetes hírt a felesége elleni merényletről. Legott visszafordult, hogy a gyilkosokon bosszút álljon. Mint legfőbb ítélőbíró, Péter ispánt karóba húzatta, és birtokait elkobozta. Másokat is kivégeztetett, de a főbbek elkerülték a hasonló büntetést. Az egykori millenniumi történetírás (Baróti Lajos) szerint voltak, akik uruk elől Lengyelországba futottak, s voltak, akikről nem tudódott ki, hogy részük volt a bűnös merényletben. Az újabb történetírás is magyarázatokat keresett. Dümmerth Dezső elfogadta, hogy szerepet játszhatott ebben II. András „energiátlansága”, de bizonyosnak vette, hogy az uralkodó előtt ekkor tárulhatott fel teljesen az a mély szakadék, mely a királyi akarat önkénye és az alattvalók között kialakult. Kristó Gyula több elemző és összefoglaló írásában is kiemelte, hogy más merénylők csak jóval később bűnhődtek. Bánk csupán a nádorságát veszítette el, de pozsonyi ispán lett. Bánk veje, Simon sem szenvedett bántódást 1213-ban. Magyarázatul a tornyosuló bel- és külpolitikai nehézségek szolgáltak, amelyek nem tették lehetővé a királynak, hogy következetesen leszámoljon az

összeesküvőkkel. A későbbiekből derül ki, hogy Bánk részese volt a szervezkedésnek, de nem vezére. Nem tekinthető történeti ténynek több krónika mondata Bánk egész nemzetségének elrettentésül szánt kiirtásáról (Pozsonyi Krónika: in omni genere Wakbani... est sanguis effusio subsecuta; a 14. századi magyar krónikaszerkesztmény: in omni genere Bank bani... sanguinis effusio subsecuta; Mügeln Henrik német nyelvű krónika: Bankan... den geslecht Boor... wart getötet das gancz geslecht Bankan; a Szentgyörgy-hegyen őrzött Krónika: Bangban mit al seinem geschlechte war getilget). Mindezekben feltűnő a főúr nevének is torzulása. Dümmerth Dezső utalt arra a lehetőségre, hogy András felismerte, annyira szeretett felesége maga is oka volt halálának, illetve, hogy az áldozat németjeinek uralmát senki sem akarta tovább tűrni, ezáltal volt növekvő szakadék a nemesi nemzet és az uralkodó között.

A király mindenesetre tett olyan szervezeti lépést is, ami erősítette az államberendezkedést: 1214 óta ismert a tárnokmesteri tisztség. Első ismert betöltője Salamon volt, akinek apja, Miska vette magához a merényletkor a gyermek Bélát (comes Miska, magistri Salomonis). Konszolidációt mutat az is, hogy 1215-ben Berthold főpap visszatért Magyarországra és megbékélt sógorával. András egyházpolitikáját utólag igazolni látszott, hogy az érseket 1217-ben az aquilejai kanonokok patriarchává választották. Berthold távozása azonban könnyített is az uralkodó helyzetén. A merániaktól való – talán maga elől is rejtett – királyi eltávolodás jele a franciás dinasztikus orientáció is. II. András 1216-ban feleségül vette Courtenay Jolánta latin császárléányt. Ennek udvarában már ott volt az aragóniai származású Tota asszony, akinek férjét egykor András száműzte, és birtokaitól megfosztotta. 1221-ben Tota visszakapta birtokait. A király úgy említi Tota úrnőt, mint aki feleségének mindig társaságában szolgál (continuo sue societatis... famulatum). Ez a változás bátorította Tota asszony fivérét, Simon

comest, hogy Magyarországon megtelepüljön. 1223-tól fogva nem kevészer szerepel királyi oklevelekben az Aragóniából beköltözött, az Aragóniai vagy éppen Latin Simon ispán. Nem véletlen, hogy még előbb, 1220-ban Béla ifjabb király oklevelében is ott van a Latin Simon ispán. Mint nővére örököse lett a Nagymartoni család őse. András királyt fiai, elsősorban Béla időben rávették, hogy számoljon le a még élő összeesküvőkkel. Így fosztotta meg 1228-ban fiai, püspökei és bárói tanácsára hivatkozva a bűnrészes Kacsics nembeli Simon bánt jószágitól, még az évben annak két erdélyi, 1229-ben pedig több Nógrád vármegyében lévő birtokát híveinek adta. Amikor pedig 1235. szeptember 21-én a király hirtelen meghalt, a pilisi ciszterciek azt szerették volna, hogy első felesége Gertrud mellé temessék.⁵

Itt helyénvaló visszatérni, mi történt a megölt királyné földi maradványaival? A zavarossá vált időben nem volt mód arra, hogy reprezentatív, a hívek és hívők tömeges megjelenésére alkalmas helyen, legalább az egész rokonság jelenlétében vegyenek búcsút az elhunyttól. Ellentmondásos személyiségének férje és szűkebb környezete által való megértése magyarázza, hogy a laikus imvestúra, szimónia és nepotizmus vétkeit legalábbis fedező asszony temetése helyéül szerzetesrendi, a tetthelyhez közel fekvő épületegyüttes jöhetett szóba. Ez az oka annak, hogy Gertrud sírhelyét még a 20. század közepéig sem lelték meg. Jellemző, hogy a művészettörténeti topográfia olyan elismert képviselője, mint Genthon István egyik munkájában egyszerre több temetkezési helyet jelölt meg; a Komárom megyei Keszthölchöz számított Klastrompusztán volt pálosrendi Szent Kereszt kolostor romja szerepel egyfelől, hogy ide temették Gertrudot, aminek csak helye ismeretes, épületrom nélkül. Majd a Pest megyei Pilisszentkeresztnél a pilisi ciszterci templomot és apátságot tárgyalja, utalva a pomázi Nagykovácsi pusztára, ahol azok romjai maradtak fenn, ahová a meggyilkolt Gertrudot 1213-

ban eltemették. Az utóbbi mellett meggyőzően Gerevich László döntött, felfogását a magyar és német történettudomány is magáévá tette. A széttört kőszarkofág fülkéit árkádok alatti szentek és királyok ülő alakjai s angyalfejek tölthették ki, ami franciás stílusban Villard de Honnecourt feltételezhető közreműködésével készült el. De az a végső, gazdag forma már az 1225/30-as évek közt született meg, amikor a király már nyíltan emlékezhetett első feleségére. Ez idő tájt, 1226-ban Kálmán halicsi király, mint szlavóniai herceg emlékezett anyja, Gertrud kegyességére, s megindulva az annak halála miatti keserűségtől, kérte apját, hadd adományozhasson a hajszentlőrinci kolostornak egy kikötőt. II. András hasonlóan érezhetett, amikor hozzájárult ehhez.⁶

Emléke ugyanis Gertrud királyné erőszakos halála után is mindig foglalkoztatta családtagjait. II. András és Gertrud gyermekei közül elsősorban a tetthelyen jelenlévő idősebb fia, Béla (született 1206. november) nem felejthetett. Aligha kétséges, tudta, apja számára mint trónutódlásra alkalmas személy volt fontos, de anyja hozta világra úgy, hogy közben apja a Bakony erdeiben vadászott. Ezt az idős királlyá lett Béla 1267. évi oklevele említi, megerősítve apja adományát a veszprémi Szent Mihály egyháznak, amit akkor tett, amikor Veszprém körül, Billege mellett vadászva meghallotta a hírt nagyon várt fia születéséről (*silvatice venationis solatio... intellectu... proles... eidem plurimum exoptata nati essemus*). A kis gyermek erősen vonzódhatott róla gondoskodó anyjához. A gyilkosság helyszínén jelen volt öccsével, Kálmánnal (született 1208-ban) együtt. Egy pontatlanságotól hemzsegő német nyelvű krónika szerint Bánk bán vette ki áldozata karjaiból a két fiút, mondván nem tesz semmit örökös uraival (*erbherren*). Valójában okleveles bizonyossága annak van, hogy a jelen lévő Miska vasvári ispán gondoskodott a fiúgyermek biztonságáról, és nevelte Bélát néhány hónapon át. Jutulmul 1214-ben a királyi várföldekből két

birtokot kapott Zalában. Ezután tétette Béla fejére a koronát atyja, mint ifjabb királynak, aki külön udvartartást kapott. Újra felkorbácsolhatta Béla érzelmeit, hogy amikor András király 1217-ben és 1218-ban a Szentföldön keresztesként tartózkodott, fiát éppen Bertholdra, Gertrud testvérére bízta, aki német birodalmi területen, a krajnai Stein várában vigyázott a fiúra. Így mire Béla felcseperedett, szívből emlékezett vissza néhai anyjára, amit egyházpártolással is kifejezett. Béla, mint szlavón herceg a topuszkói apátságot többek közt Gertrud lelki üdvéért adományozta meg a Gora megyei nyestadóból átengedett 20 márkával 1225-ben. Majd a Buda melletti szigeten lévő Szent Mihály egyháznak anyja lelki üdvéért adott egy malmot 1227-ben. Ilyen lelki tényezők érlelték meg benne, hogy tovább kutasson anyja gyilkosai után, és azokat legalább elkésve megbüntesse. 1235. október 14-én királlyá koronázták, s ez amúgyis

alkalom volt az apját szolgáló főméltóságok felmentésére, közülük Apod fia Dénest az új király megvakíttatta, többeket börtönbe záratott, és birtokaikat elkobozta az anyja elleni összeesküvésben való részvételük miatt. Végül 1240. április 6-án a király megvádolta Bánk volt bánt a Gertrud élete elleni konspirációban való részvétel büntetése miatt, megfosztva őt birtokaitól, aminél súlyosabb büntetést érdemelne, hiszen felségsértést követett el (pro crimine lese maiestatis). Ezeknél a jogi és politikai igazságszolgáltatásoknál magasabb, erkölcsi síkon foglalkoztatta nőtestvérüket, Erzsébetet látomásaiban, álmaiban a bűnös, de bocsánatot érdemlő anya. Az először bűnősként neki megjelenő anya sok imára készítette őt, aminek eredményeként végül mint bocsánatot nyert megigazult jelenített meg neki.⁷

Székely György

JEGYZETEK

¹ Révai Nagy Lexikona III. k. Bp., 1911. 194. (a továbbiakban: Révai.); *Gyula Kristó–Ferenc Makk*: Die ersten Könige Ungarns. Herne, 1999. 372–376. (a továbbiakban: Gy. Kristó–F. Makk.); Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. I–II. k. (Főszerk.: Székely György, szerk.: Bartha Antal). Bp., 1984. 1090, 1160, 1249, 1269–1272, 1280–1281, 1290, 1303, 1316, 1392, 1542–1543, 1701. (a továbbiakban: Székely Gy.–Bartha A.); *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. k. Bp., 1963–1998. I. k. 523, 543, II. k. 214, 225. (a továbbiakban: Győrffy Gy.); *Zsoldos Attila*: A királynéi intézmény az Árpádok korában. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Bp., 2003. 131–132, 154, 222, 229, 234. (a továbbiakban: Zsoldos A.); *Wertner Mór*: Az árpád-kori ország- és udvarbírák genealogiája. Turul, 19. (1901) 17. (a továbbiakban: Wertner M. 1901.); *Wertner Mór*: Megjegyzések „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig” című munkára. Turul, 20. (1902) 29.; *Magyar Életrajzi Lexikon I–III. k.* (Főszerk.: Kenyeres Ágnes). Bp., 1967–1981. 105. (a továbbiakban: Magyar életrajzi); *Dümmerth Dezső*: Az Árpádok nyomában. Bp., 1977. 382, 384, 387, 389–390, 410. (a továbbiakban: Dümmerth D.); *Szalay József*: A Magyar Nemzet Története I–IV. k. (A Millennium alkalmából átdolgozta és sajtó alá rendezte: Baróti Lajos). Bp., 1895. I. k. 248, 416–417. (a továbbiakban: Szalay J.–Baróti L.); *Alois Schütz*: Das Geschlecht der Andechs-Meranier im europäischen Hochmittelalter. In: Herzöge und Heilige. Das Geschlecht der Andechs-Meranier im europäischen Hochmittelalter. (Hrsg.: Josef Kirmecir–Evamaria Brockhoff). Regensburg, 1993. 69, 72, 84, 109, 272. (a továbbiakban: A. Schütz.); *Genthon István*: Magyarország művészeti emlékei I–II. k. Bp., 1961. II. k. 302, 305. (a továbbiakban: Genthon I.); *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1946. 164.

² Gy. Kristó–F. Makk: i. m. 374.; Székely Gy.–Bartha A.: i. m. 1069, 1283, 1545.; A. Schütz: i. m. 85, 131–132, 142.; *Klaniczay Gá-*

bor: Szent Erzsébet a középkori Európában. História, 29. (2007) 5–6. sz. 61.; *Joachim Wanke–Joseph Ratzinger–Fulbert Steffensky–Heribert Arens*: Glaube und Liebe. Meditationen zu Elisabeth von Thüringen. Leipzig, é. n. 123. (a továbbiakban: J. Wanke–J. Ratzinger etc.); *Farkas Ildikó*: Árpád-házi Szent Erzsébet. História, 29 (2007) 5–6. sz. 55–56.; Szalay J.–Baróti L.: i. m. I. k. 247, 249.; *Hermann Mulhaupt*: Elisabeth von Thüringen – ein Leben voller Liebe. Biographischer Roman. Leipzig, é. n. 5–19.; Dümmerth D.: i. m. 384, 399.; *Csontos János*: II. Endre és Gertrud arképei egy XIII. századbeli stuttgarti codexben. Századok, 20 (1886) 56–58.

³ Gy. Kristó–F. Makk: i. m. 375–377.; *Karl Hampe*: Das Hochmittelalter. Geschichte des Abendlandes von 900 bis 1250. Köln–Graz, 1963. 346–347. (a továbbiakban: K. Hampe); Révai: i. m. 194.; Székely Gy.–Bartha A.: i. m. 1278, 1281–1284, 1290, 1308, 1412, 1544–1545, 1701.; Szalay J.–Baróti L.: i. m. I. k. 248.; *Erich Maschke*: Das Geschlecht der Staufer. München, 1943. 51, 159. és családfa melléklet; A. Schütz: i. m. 73, 76–78, 85, 109, 131, 205.; Genthon I.: i. m. II. k. 144–145.; Zsoldos A.: i. m. 156–157.; III. Ince kiemelkedő hatalmára és az investitúra harcban a császárlélteltek küzdelmeiben való aktív szerepére: *Albert Wucher*: Die Geschichte der Päpste von Petrus bis Johannes Paul II. Erfstadt, 2007. 119–122.

⁴ Szalay J.–Baróti L.: i. m. I. k. 247–248, 251–252.; Wertner Mór: Meráni Gertrud gyilkosai. Erdélyi Múzeum, 14 (1897) 271, 275–276. (a továbbiakban: Wertner 1897.); Gy. Kristó–F. Makk: i. m. 376–380, 382.; Die „Gesta Hungarorum” des anonymen Notars (Hrsg.: Gabriel Silagi). Sigmaringen, 1991. 144, 150–151.; Székely Gy.–Bartha A.: i. m. 1282, 1284–1287, 1304–1305, 1309, 1323, 1545, 1702.; Wertner M. 1901.: i. m. 17, 61.; Zsoldos A.: i. m. 120, 124, 156–157.; Hóman Bálint: Magyar történet. A rendiség kialakulásának kora (Bp., é. n.) 69, 73. (a továbbiak-

ban: Hóman B.); *Mátyás Flórián*: Népmondák és történeti adatok Gertrud királyné erőszakos haláláról. *Századok*, 41 (1907) 880, 884–885. (a továbbiakban: Mátyás F.); *Dudás Gyula*: Petur bán és Péterváradja. *Századok*, 40 (1906) 84.; *Balla Antal*: Magyarország története. Bp., é. n. (1942) 36. (a továbbiakban: Balla A.); *Magyar Életrajzi*: i. m. I. k. 105.; *Scriptores Rerum Hungaricarum*. I–II. k. (Ed.: Emericus Szentpétery). Bp., 1937–1938. I. k. 464–465. II. k. 41–42, 206, 281. (a továbbiakban: SRH.); *Kosáry Domokos*: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I. Bp., 1951. 89, 93.; *A magyar nép története*. Bp., 1963. 45, 717. (Karácsonyi Béla szerzői része); K. Hampe: i. m. 347.; *Unger Mátyás–Szabolcs Ottó*: Magyarország története. Bp., 1973. 31.; Dümmerth D.: i. m. 388, 390, 395, 397.; *Gutheil Jenő*: Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523). Veszprém, 2007. 12. és 14. szám (a továbbiakban: Gutheil J.); A. Schütz: i. m. 84, 90, 131–132, 196, 205, 228, 235, 248.; J. Wanke–J. Ratzinger etc. i. m. 124.

⁵ Szalay J.–Baróti L.: i. m. I. k. 252, 272.; Gy. Kristó–F. Makk: i. m. 380.; Székely Gy.–Bartha A.: i. m. 1169, 1279, 1286–1287, 1345, 1373, 1545.; Dümmerth D.: i. m. 391, 393, 411, 413.; *Magyar Életrajzi*: i. m. 105.; SRH.: i. m. II. k. 42. (*Chronicon Posoniense*); SRH.: i. m. I. k. 465. (*Chronici Hungarici compositio sacculi XIV.*); SRH.: i. m. II. k. 206. (*Chronicon Henrici de Mügelin Germanice conscriptum*); SRH.: i. m.

II. k. 281. (*Chronicon, quod conservatur in Monte S Georgii*); Mátyás F.: i. m. 881.; Révai: i. m. 194.; Zsoldos A.: i. m. 131–132, 234.; *Pór Antal*: Bánk bán Melindája. *Erdélyi Múzeum*, 7 (1890) 498.; Györfly Gy.: i. m. II. k. 225.; *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I/1. Bp., 1923. 393, 443, 463, 485, 495, 528, 538, 557. szám; Hóman B.: i. m. 74.; *S. Kiss Erzsébet*: A királyi generális kongregáció kialakulásának történetéhez. Szeged, 1971. 28.; A. Schütz: i. m. 90, 94–95.

⁶ Genthon I.: i. m. II. k. 160, 269–270.; Gy. Kristó–F. Makk: i. m. 380.; Dümmerth D.: i. m. 391.; Székely Gy.–Bartha A.: i. m. 1345, 1373, 1412.; A. Schütz: i. m. 86, 225.; a ciszterciek építészeti változásai általában a korai XIII. században: *Christopher Brooke*: Die Klöster. Geist. Kultur. Geschichte. Erfstadt, 2007. 174.

⁷ SRH.: i. m. I. k. 464. (Domanovszky Sándor jegyzete); Balla A.: i. m. 38.; *Magyar Életrajzi*: i. m. I. k. 46, 164, 592, 844.; Gutheil J. 24. szám; A. Schütz: i. m. 103.; Dümmerth D.: i. m. 408, 410, 412–415, Gy. Kristó–F. Makk: i. m. 374–375, 380–381, 398–399, 401.; SRH.: i. m. II. k. 206. (*Chronicon Henrici de Mügelin Germanice conscriptum*); Mátyás F.: i. m. 881.; Szalay J.–Baróti L.: i. m. I. k. 253.; Székely Gy.–Bartha A.: i. m. 1287, 1345. (Kristó Gyula szerzői része); Wertner M. 1897.: i. m. 274.; Hazai Okmánytár VIII. k. (Szerk.: Nagy Imre etc.). Bp., 1891. 24. szám; Zsoldos A.: i. m. 176.

FEJÉR VÁRMEGYEI CÉHZÁSZLÓK MINT HERALDIKAI KÚTFŐK

„Minden...böcsületes...céhnek mestere, mester legények, tanuló inasok, minden esztendőben úrnapon, és annak octavájáig reggel szokás szerinthez istennek dicséretére gyülekezzenek, azután az maga céhbéli zászló alatti kiki keresztény ájtatossággal processioval járjon”, ugyanis „minden katolikus czéhbéliek egy legény által könnyen vihető zászlójukkal mulhatatlanul meg jelenni tartoznak”.²

A 19. és a 18. század elején keletkezett céhlevelek, amelyekből idéztünk, arra utalnak, hogy a céhzászlók alapvető rendeltetése – valójában már a 17. század elejétől – Magyarországon is az úrnapi körmeneteken való részvétel. Az eredetileg világi, hadi rendeltetésű céhzászlók Magyarországon is szerepet kaptak az egyházi processiókon, a feltámadási és úrnapi körmeneteken saját zászlójuk alatt vonultak fel az iparos céhek. A reformáció idején ugyan ezek természetesen szüneteltek, de az ellenreformáció kezdetével az egyház s az állam rendelkezései általánosan előírták az egyházi körmeneteken való részvételt. A 17. század elejétől a céhek városvédők, fegyveres szerepe háttérbe szorult, a céhzászlók külső megjelenése folyamatosan egyházi jellegűvé alakult. Ennek egyik legfőbb jellegzetessége, hogy a korábban hangsúlyos céhjelvények helyett a védőszentek, s egyéb bibliai jelenetek képei foglalták el a zászlókon a fő helyet. Az uralkodói, ország-, vármegye-, város- és céhcímerek hangsúlytalan, „járulékos” szimbólummá zsugorodtak. A céhzászlókat már nem a céhek székházában, hanem a plébániatemplomokban őrizték. A céhzászlókról tehát fokozatosan lekopott a militáns szubsztancia, s kizárólag a felvonulások, de főképp a körmenetek egyházi díszjelvényeivé váltak.

A céhzászlók funkciója következképpen apránként összefonódott az ellenreformáció rekatolizációs törekvéseivel, az uralkodó dinasztia centralizációs politikájával, amelynek az egységes római katolikus vallás és a céhtestületek hatékony központi ellenőrzése egyaránt célkitűzései közé tartozott. A céhrendszeren keresztül a

római katolikus egyház jelentékeny befolyást gyakorolt az egész társadalomra, és ez a megállapítás a céhek közvetlen utódaira, az ipartestületekre is áll. Az elmondottak alapján a céhek elsőrendű gazdasági jelentőségük mellett igen fontos ideológiai, vallási tartalommal is bírtak.

A céhzászlók külleme, alakja és mérete az újszülött funkciónak megfelelően megváltozott. A demonstrációk és processiók nyújtották a legmegfelelőbb alkalmat a céhtestületek ünnepélyes, nyilvános, közéleti szereplésére. Ez okból, s minthogy az egyház igen nagy súlyt helyezett a körmenetek fényének emelésére, a céhek belkényyszerültek az olykor hatalmas anyagi teherbírással vállalt monumentális, költséges zászlók elkészítésébe. A zászlókészítés költségei egyébiránt is mindenkor magasak voltak. A veszprémi belső molnár céh 1836–1837. évi számadása szerint összesen 514 forint és 16 krajcárba került a hat féle iparos által készített zászló. A céhtagok húzódoztak a zászló elkészítésétől, s annak – túlzott méretét és súlyát tekintve – meglehetősen fáradságos hordozásától. Különösen sérelmesnek tartották mindezt a helvét hitvallásúak; ezért a céhek olyanokat fogadtak fel, akik a körmeneteken a felvonuló mesterek előtt a zászlót hordozták. A veszprémi molnárok zászlóhordozásért két forint harminc krajcárt fizettek ki 1840-ben, zászlóőrzésért két forintot 1844-ben. A győri csizmadiák zászlajuk csináltatásáért közel 1619 forintot fizettek 1840-ben, amely az általuk vásárolt belvárosi céhház 3700 forintos vételárához viszonyítva is tetemes költség. A kiadásokhoz természetesen hozzászámítandó a zászlószentelési szertartás vendéglátási ráfordítása is, amely a csizmadiáknál csaknem hétszáz forintot tett ki. A céhzászlók előállításához a céhek egyrészt hitelért folyamodtak, másfelől a tekintélyes összeg előteremtésére zászlópénzt szedtek a remeklő mesterektől.³

A Fejér vármegyei sármelléki patakmolnárok forintban és krajcárban elszámolt, közel 1056 forint összköltségvetésű zászlókészítési számadása az alábbi tételeket rögzítette 1827-ben:

„Pesten 12 rőf damasztért: 90,00
 Budán zászlórúd képfaragónak: 25,00
 Budán piktornak két képért: 100,00
 Budán gombkötőnek rojtért és kvastliért: 560,00
 Budán szabónak zászlóvarrásért: 15,00
 Budán a zászlónak egy ferslag csináltatásáért: 4,30
 Pesten öt rőf zászlópántlikáért: 8,30
 Fehérváron gombkötőnek rúd mellett levő aranyrojtért:
 86,15
 Fehérváron a rúd végén levő kereszt elkészítéséért:
 65,00
 Fehérváron szabónak rojtfelvarrásért: 3,00
 Fehérváron szíjgyártónak rúdtartókért: 15,00
 Fehérváron rúdhosszabbításért: 7,30
 Fehérváron két fontos gyertyáért a zászló mellé: 5,48
 Fehérváron gyertyákra való rézkoszorúért: 6,00
 Fehérváron egy kétfőkos sublótért a zászlónak: 15,00
 Budára kétszeri felmenetelért elpakolással együtt:
 49,35⁴

A zászló elkészítéséhez hétféle iparos munkája szükségeltetett, ehhez járult az anyagvásárlás és utazások költsége. A tételek között a legszembetűnőbb a gombkötőnek megfizetett közel 646 forint; feltételezhető, hogy munkadíját az aranyrojtózás és a bojtok anyagára emelte meg. A kiadások között magas a kereskedők részére megtérített közel százötven forint, valamint a festőnek kifizetett száz forint.⁵

Alkalmasint egy-egy céh olyan díszes és hatalmas céhzászlót készítettett, hogy 8–10 legény is nehezen tudta felemelni, s 20–25 ember hordozta. II. József reformintézkedése éppen ezért azt célozta meg, hogy legfeljebb három legény által könnyűszerrel hordozható zászlókat célszerű készíttetni. A 30 cikkelyt tartalmazó 1813. évi általános céhszabályzat („Közönséges Czéhbeli Czikkelyek A' Mesterség Üzés Végett Való Társaságok És Czéhek' Számára [Budán, 1813]”) XXX. articulusa további egyszerűsítésről intézkedett.⁶

A céhek tárgyi emlékei közt a zászlók nem csupán a szervezeti élet objektív kútfoi. A céhes zászlóhasználat eredete és szokásanyaga nemcsak a céhek belső életének egy szegmensét tárják fel; vizsgálatával megismerhető a modern kor előtti évszázadok vallásos motívumokkal átszőtt szelleme, a mindenkori kormányzati hatalom politikájának ideológiával átítatott befolyása a különböző társadalmi struktúrákba. Általuk megvilágíthatóak a kézműves társadalom, majd az iparral foglalatostkodó polgárság vallási szerepének motivációi, valamint a helyi hatalmi relációk kusza szövevénye. A zászlók ábrázolásai (feliratok, évszámok, képek, jelvények, címerek) szervezettörténeti adatokkal, szakmatörténeti és heraldikai információkkal szolgálnak. A heraldika, szfragisztika, vexillológia, inszigniológia keretei közt, azon átnyúlva –

Nagybákay Péter megállapítását kölcsönözve – néprajzi, technika- és viselettörténeti, iparművészeti, gazdaság- és társadalomtörténeti, valamint a keresztyén ikonográfiával és szimbolikával kapcsolatos adatok birtokába jut a kutató.⁷ Áttekintésünkbe a céhrendszer megszűnését követő időszakban keletkezett iparosegyleti zászlókat is beemeltük. Indoka, hogy a céhes rendszer adminisztratív eltörlesztését (1872. évi VIII. törvénycikk) követő évtizedekben sem váltak semmissé az évszázados céhszokások, továbbélt a köztudatban a céhek eszmevilága, kultikus tárgyainak tisztelete és használata. A kézműves-iparos társadalom szervezeti szellemisége évtizedek múltával is hatott a jogszabály nyomán életre hívott, szakmánként tagolt ipartársulatokban, utóbb az iparosok temetkezési, képző, segélyező és egyéb kulturális jellegű egyesületeiben. Noha történetileg nem kellőképpen indokolt, tanulmányunkat megtoldottuk a kútfokkal nem rekonstruálható históriájú, s máshova nem sorolható földműves jellegű, egyleti zászlók témakörével.

A kutatások jelen állása szerint a mai Fejér megye területén, intézményeiben mindösszesen tizenhét céhzászló, hat iparosegyleti és öt földműves társulati zászló maradt fent, holott közel hattucat céh, s számtalan egyesület működött az egykori vármegyében. Ugyan tudomásunk van a székesfehérvári szabók 1512-ben nyert privilegiumáról, mindazonáltal a helyi céhek tömeges megalakulására – a másfél százados oszmán-török uralom következtében – csupán a 17–18. század folyamán került sor. A fennmaradt legkorábbi céhlevelek és privilegiumok alapján 1652-től a székesfehérvári mészáros, 1692-től a székesfehérvári fazekas, a székesfehérvári szűcs, 1693-tól a székesfehérvári kádár, 1694-től a székesfehérvári kovács, 1695-től a székesfehérvári bognár (utóbb: egyesült bognár, esztergályos, kaskötő és nyerges) céh léte ismert.⁸ Fejér vármegyében a 17. század végétől mintegy 23 féle céh kapott működési engedélyt, utóbb 44 úgynevezett vármegyei és 32 külön székesfehérvári céhet (összesen 76) azonosítottak a 17–19. század közötti időszakra vonatkozóan. A vármegyeszékhelyen kívül a térség mezővárosai; Mór, Csákvár és Bicske váltak a legjelentékenyebb céhközpontokká. Ezen felül a kisebb települések mestereit elsősorban a sármelléki (központja Szabadbattyán) és a vétesaljai (Lovasberény központtal) járásokban felállított céhek tömörítették. Mindazonáltal a kisebb mezővárosokban és falvakban leggyakrabban néhány iparág képviselőiből álló, úgynevezett egyesült céhek létesültek.⁹

A 29 zászló jelentékeny hányada származik Székesfehérvárról, mindössze két-két céhzászló csákvári, illetve sármelléki (járási), kilenc műtárgy eredete meghatározhatatlan. A tizenhét céhzászló közül tizenhetet a székesfehérvári Szent István Király Múzeum gyűjteménye őriz, egyet a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum,

a féltucatnyi iparosegyleti zászlóból négy a Szent István Király Múzeum, kettő a Székesfehérvár felsővárosi Szent-Sebestyén templom tulajdona, az öt földműves jellegű zászló közül egy a Szent István Király Múzeum újkortörténeti gyűjteményébe, két-két példány a Szent-Sebestyén templomba, valamint a Székesfehérvár belvárosi Szent István Székesegyházba került. Ezek a zászlók a 18. század nyolcvanas éveit követő közel négy emberöltő termékei. A céhemlékek között ez a viszonylag rövidnek mondható életkor a zászlótextíliák múlandóságának következménye. A céhes zászlók közül négy 18. századi; legkorábbiak az 1782-ben készült lakatos és a magyar varga céhzászló, tizennégy a 19. századból való. Az iparosegyleti zászlók fele-fele arányban a 19. és a 20. század első feléből eredeztethetőek, a földműves zászlók közül három 19., kettő 20. századi. Évszám 22 zászlón található, a keltezéssel el nem látott, vagy restaurálásra szoruló, ám a zászlótextíliák vizsgálata alapján igazoltan 19. századi műtárgyak száma hét.¹⁰

A zászlók vizsgálatokor a következő szempontokat tartottuk szem előtt. Kronológiai sorrendben, először a zászlaján címert vagy heraldikai attribútumot illusztráló céhes, majd az iparosegyleti, végül a külön tagot képező, földműves egyesületi zászlók bemutatása kerül terítékre. A korábban ismertetett és publikált zászlók¹¹ leírásától, továbbá a műtárgyak állapotának és restaurálási paramétereinek analizisétől jelenleg eltekintünk.

A Lakatos Céh 1782. évi fecskéfarkú zászlajának (Szent István Király Múzeum, a továbbiakban: SzIKM) nagysága 145x120 centiméter, anyaga egylapos, három részből varrt kék selyem, körben rojtozattal. Színoldalának közepén, ovális képen, ülő Szent Pál könyvre könyököl. Körülötte festett ovális képkeret batér- és pálmaággal övezve. A nagy kép körül négy kis címer található: kiscímer, Székesfehérvár címere és lakatos céhjelvény: két kulcs, keresztben lakattal és sarkantyúval, valamint falióra két puskával. A kép feletti felirat: „S. PAULE O. P. N.” (Ora Pro Nobis, könyörögj érettünk). A zászlót aranyozott növényi mintasor keretezi, elszórtan kis virágokkal. A hátoldal középső nagy képén Szent Péter, felette felirat: „S. PETRE O. P. N.” Ezen az oldalon is ugyanúgy helyezkednek el a kisebb címerek. A műtárgy textíliájának középső része az eredeti szövettel toldott.¹² A Lakatos Céh legelső artikulussait Székesfehérvár törvényhatósága 1695. január 14-én hirdette ki. 1716-ban a székesfehérvárit a budai céh bekebelezte, 1718. július 5-én viszont a székesfehérvári lakatosok önálló testületként kaptak alapszabályokat. A Szent István Király Múzeum őrzi a székesfehérvári lakatosok évszám nélküli pecsétnyomóját.¹³

A Magyar Varga Céh 1782. évi fecskéfarkú zászlajának (SzIKM) mérete 140x205 centiméter, anyaga egylapos, három csikból varrt bordó brokátselyem, körben sal-

langgal díszített aranyrojttal. A színoldal közepén barokkos, ezüstszállal hímzett keretformában olajkép, körben növénydísz keretezi. A képen jelenleg nem látható bibliikus alakok ábrázolása. A kép alatt hímzett felirat, hímzett ezüst keretben követve a kép vonalát: „A BETSÜLETES MAGYAR VARGA CZÉH ZÁSZLÓJA MDCCLXXXII”. A mezőben elszórtan hímzett flitterekkel díszített apró virágcsokok. Sallangjai három centiméterre egymástól fémszalagból és flitterből álló kis díszítményekkel gazdagítják a rojtot, a fecskéfarkakra díszbojtokat kötöttek. Jobb felső sarokban varga céhjelvény: cipő és cipéscsésze. A hátoldalon Szűz Mária a kised Jézus Krisztussal; felirata, a képet keretező hímzés, a virágcsokok és a céhjelvény ugyanazok. A Magyar Varga Céh artikulussait 1695. január 14-én hirdették ki. Külön céhtestülete volt a magyar és német mestereknek, utódaik a 19. század elejétől a cipészek és suszterek. A 18. század végén, Székesfehérvárott 33 magyar és 18 német vargát tartottak számon. Napjainkban az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi könyvtára őrzi a fehérvári vargák céhszabályzatát, amelyet 1701-ben I. Lipót adományozott. Másolata a Szent István Király Múzeumban található, s ugyancsak itt kapott helyet a pecsétnyomó (1692) is.

A Német Cipész Céh 1783. évi fecskéfarkú zászlajának (SzIKM) nagysága 116x150 centiméter, egylapos, három csikból varrt kék mintás selyem, körben kopott aranyrojttal. A színoldal közepén ovális olajfestmény Szűz Máriát ábrázolja a kised Jézus Krisztussal, felette a megosztott évszám között felirat: „17 S. MARIA O. P. N. 83”, alatta hiányosan, gót betűkkel: „DER SCHUMACHER BÜRGEN: SCHUH...”. A zászlót aranyfestéssel geometrikus díszítés keretezi, a mezőben szórt aranyozott virágcsokok. A nagy kép körül négy kis festmény; balfent ovális képben kétfejű sas, lent Székesfehérvár címere, jobbfent a kiscímer, lent német stílusú csizma ábrázolása. Hátoldalán, ovális képben Szent Crispinus és Crispinianus alakja besötétedett és töredezett állapotban, felette felirat: „17 S. CRISPIN. CRISPINIAN. O. P. N. 83”. Alsó felirata és a címerek megegyeznek a másik oldalával. 1692. évi és 1742-es keltezésű pecsétnyomókat a Szent István Király Múzeum őrzi.

A Patkolókovács Céh 1798. évi fecskéfarkú zászlajának (SzIKM) mérete 130x180 centiméter, egylapos, meggypiros brokátselyem olajképekkel és aranyozott fémszálás rojttal. Színoldalán a céh védőszentje, Szent Eligius életéből vett jelenet elmosódott alakokkal, felül és alul gót betűs felirat: „S. ALO. O. P. N.”, „DES IHR-SAMEN(?) HUF SCHMIDT HANDWERKS KUNST FAHN 1798”. (A patkoló kovács mesterség művészi zászlója). Kisebb képei; egy férfi és egy női portré, céhtagok nevei és Székesfehérvár címere kopottak. A hátoldal középső nagy olajképén Szűz Mária a kised Jézus Krisztussal, felette felirat: „S. MARIA O. P. N.” A négy

kis kép: kiscímer, Székesfehérvár címere, céhtagok nevei (egy nem látható), valamint felirata ugyanaz. A zászlót arannyal festett motívum keretezi, az üres selyemrészeket elszórt virágcsokrokkal töltötték ki. A 17. század végén a magyar és a német kovácsok külön testületet alkottak, egyesülésükre 1710. május 14-én került sor. Ekkor úgy intézkedett egy helytartótanácsi határozat, hogy „*kovács mesternek senki bé nem vétetik, ha csak a barom orvoslást és patkolást nem tanulta*”.¹⁴

A Nemes Magyar Takács Céh 1829. évi fecskéfarkú zászlajának (Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, a továbbiakban: SzEM) mérete 185x130 centiméter, anyaga kétlapos, vörös selyem vászonra festett képekkel, arany selyemrojtokkal, bojtdíszekkel. Oldalai hasonlóan kidolgozások; a színoldal festményén a Szent Család, felette aranyhímzett felirat: „S. ANNA O. P. N.”, alatta: „A NEMES MAGYAR TAKÁCS CZÉH [Z]ASZLÓJA 1829.” A festmény körül négy festett ábra; felül koronás kiscímer és a takácsok védőszentje, Szent Severus takácsvetélővel. Alul takácscímer és ovális keretben nevek. A zászló anyaga motívumokkal gazdagon hímzett, színe, kialakításának technikája megegyezik a feliratoknál ismertekkel. A hátoldal festményén Szűz Mária megkoronázása. A már ismertetett címerek és hímzett motívumok megegyeznek, az ovális keretben található nevek azonban eltérőek. A céh 1822-es datálású pecsétnyomóját a Szent István Király Múzeum őrzi.

A keltezetlen, a 19. század – feltehetően – első feléből származó Ács céhzászló (SzIKM) nagysága 130x210 centiméter, anyaga egylapos, meggyipiros selyembrokát, körben rojtjal, vászonra festett olajképpel. Színoldalának olajfestménye Szűz Máriát ábrázolja a kised Jézus Krisztussal. A kép négy sarkában négy címer: a kiscímer, Székesfehérvár címere, valamint két ácscímer gyaluval és körzővel. A festmény alatt felirat: „S. MARIA ORA PRO NOBIS”. A hátoldal olajképe Szent Józsefet ábrázolja, s ugyanúgy megtalálható a négy sarokban a négy címerábrázolás, mint a másik oldalon. A kép alatt felirat: „S. JOSEF ORA PRO NOBIS”. Az ácsokat kút főink általában együtt említik a kőművesekkel, akik pedig a kőfaragókkal együtt kaptak céhszabályokat. Az Ács Céh első artikulusait 1775. szeptember 17-én hirdette ki Fejérvármegye törvényhatósága. Legrégibbi feljegyzése az 1761. május 19-i határozat, amely elrendelte, hogy jegyzőkönyveiket magyarul vezessék. A német nyelvű, 1800-ból származó céhpecsétet a Szent István Király Múzeum őrzi.

A Székesfehérvári Egyesült Bognár, Esztergályos és Kaskötő Céh 1840. évi fecskéfarkú zászlajának (SzIKM) nagysága 135x190 centiméter, anyaga egylapos, három szélből varrt vörös brokát pamutdamaszt pótlással, körben hiányos rojtozattal. A színoldal középső ovális olajképen Szent György-ábrázolás. A kép stilizált festett

arany keretben található, felette felirat: „S. GEORGI. O. P. N.” Az alsó mezőben írott betűvel: „Az Egyesült Bognár Esztergályos és Kaskötő Czéhek Zászlója Sz. Fejérvárott 1840.” Az ovális nagy képet négy kis festett kép övezi: a kiscímer, céhtagok nevei, egy kosár virág és koronás címerpajzsban kerék. Hátoldalon felirat: „S. KATHARINA O. P. N.” A középső nagy kép Szent Katalint mutatja palmaággal és karddal. A négy kis ábrázolás: a kiscímer, céhtagok nevei, címerpajzsban kerék, szív, két lófej nyállal vízszintesen átdöfve. A nagy kép alatt felirat: „TE[KIN]T[E]TES FERENCZY AMÁLIA SZÜLETETT PACH ZÁSZLO KERESZTANYA”. A zászlószalag fehér selyem alapon ezüst és arany hímzés, egyik szarán: „FERENCZY AMÁLIA SZÜLETETT PACH”, másikon: „A MINDENHATÓ DITSŐSÉGÉRE JAN. 6. 1840.” A mesterkönyv feljegyzései alapján Székesfehérvárott 1740-ig létezett a bognár és kovács mesterek társas céhe, majd a bognárok 1832-ben önállósodtak, s még ugyanazon esztendőben az esztergályosokkal, 1839-ben pedig a kaskötőkkel hoztak létre közös céhestületet, utóbb kiegészültek a nyerges mesterekkel 1843-ban. A bognárok pecsétje 1771-ből, a Bognár, Esztergályos és Kaskötő Céh német nyelvű pecsétnyomója 1840-ből, az egyesült céh magyar és német feliratú pecsétje 1845-ből származik. A Szent István Király Múzeum őrzi az 1840-es és 1845-ös datálású pecsétnyomókat.

A Székesfehérvári Szűrszabó Céh 1848. évi téglalap alakú zászlajának (SzIKM) mérete 162x180 centiméter, anyaga egylapos, három szélből varrt sárga selyembrokát, körben ezüstrojtjal és paszománnyal, selyemre festett olajképekkel. Színoldala nem tanulmányozható, múzeumi leíró kartonja szerint Szent Istvánt ábrázolja. Hátoldalán Szűz Mária a világ királynéja ábrázolásban, angyalfejekkel körülvéve, felette évszám aranyfestéssel, alatta felirat: „SZ. MARIA”. A kép alsó felirata: „SZ. FEHÉRVÁRI SZÜR SZABÓ CZÉH ZÁSZLÓJA”. A bal mező feletti kis olajkép István főherceget, az alsó a szűrszabó céhjelvényt mutatja: felfelé nyitott olló, alatta férfi felsőrész. A jobb mező feletti kis olajkép a koronás kiscímert, az alsó Székesfehérvár címerét ábrázolja. Mindkét olajkép körül ezüsttel festett dús növényi mintadisz. A céh typariumait (1848, 1877) a Szent István Király Múzeum őrzi.

Az Ács Céh 19. század derekán készült téglalap alakú zászlajának (SzIKM) mérete 118x155 centiméter, anyaga egylapos, két szélből varrt zöld selyemdamaszt körben aranyozott pamutrojtjal. Színoldala közepén ovális olajfestmény halvány címerpajzsban ácsszerszámokat ábrázol. Hátoldalán, ovális képen Szent József kezében liliumot tart. A céh 1800-as keltezésű, német feliratú pecsétnyomóját a Szent István Király Múzeum őrzi.

A Székesfehérvári Ács Társulat 1880. évi téglalap alakú zászlajának nagysága 185x146 centiméter. Egyik

oldalán ovális keretben a Szent Család ábrázolása, felette felirat: „JÉZUS MÁRIA SZT. JÓZSEF”, alatta „SZÉKESFEHÉRVÁRI ÁCS TÁRSULAT 1880”. A képet arannyal festett tölgy- és babérkoszorú övezi. A nagy kép körül négy kisebb szakadozott illusztráció: a koronás kiscímer, Székesfehérvár címere, ácsszerszámok címerpajzsban, valamint egy térdeplő könyörgő férfialak. A hátoldalon Szent József a kised Jézus Krisztussal, a felirat és a kisképek ugyanazok, mint a színoldalon.

A Székesfehérvári Iparos Ifjúság Képző és Segélyző Egylet keltezetlen¹⁵ fecskefarkú zászlajának (SzIKM) mérete 200x240 centiméter. Anyaga kétlapos, két részből varrt hímzett meggyipiros selyembrokát körben kis aranyrojtokkal, fecskefarkak végein egy-egy bojt. A színoldal közepén Székesfehérvár hímzett címere, körülötte felirat: „SZÉKESFEHÉRVÁRI IPAROS IFJUSÁG KÉPZŐ ÉS SEGÉLYEZŐ EGYLETE”. A felirat körül zöld selyemhímzett tölgyfaágak. A hátoldalon sugárszerűen aranyhímzett, babérkoszorú által övezett felirat: „IMÁDKOZZÁL ÉS DOLGOZZÁL”. Mindkét oldal fecskefarok részén egy-egy stilizált tulipán motívum arannyal hímzett mintája található.

A Székesfehérvári és Fejérmegyei Vendéglősök, Szállodások, Kávésok és Korcsmárosok Ipartársulata datálatlan, a 20. század első évtizedeiből származó téglalap alakú zászlajának (SzIKM) nagysága 100x180 centiméter. Anyaga kétlapos, két részből varrt fehér selyemdamaszt, képei géppel hímzettek, aranyrojtval és aranybojtval. Színoldalának közepén két angyal a koronás kiscímert tartja. Hátoldalán babér- és tölgyfaág között szőlőfürt hímzett képe, körülötte az ipartársulat elnevezésének felirata.

A Székesfehérvári Cserepes Társulat 1903. évi téglalap alakú zászlajának (Szent Sebestyén–templom, a továbbiakban: SzSt) nagysága 175x135 centiméter, anyaga egylapos, rózsaszín selyem, mindkét oldalán vászonra festett képekkel, aranyhímzéssel és rojtokkal. Színoldalán Szent Flórián, alatta felirat: „A 2000-IK JUBILEUMI ÉVBEN FELÚJÍTVA”. A zászló négy sarka hímzett motívumokkal díszített. Hátoldalon a Szűz Mária angyalokkal, felette felirat: „SZ. FEHÉRVÁRI CSEREPES TÁRSULAT 1903”. Alatta hímzett tölgyfaágpár motívuma. A festmény alatti két zászlósarokban hímzett Székesfehérvár-címer, két felső sarkában feltehetően a cserepesek címere. A címerek körüli motívumok megegyeznek. A Fejér Megyei Levéltár őrizetében utalt számadások alapján rekonstruálható a gyász- és a díszzászló elkészítésének körülménye. A „gyászlobogó” előállításához a gyűjtés 1902-ben kezdődött: mindösszesen 32 adakozó 83 korona 40 fillért adományozott, 1903-ban öt adakozó összesen nyolc koronát juttatott a nemes célra. Az egy főre eső adomány mértéke egy korona húsz és három korona húsz fillér között mozgott. A zászló összköltsége 39 korona 30 fillér volt, tartószíjának költsége 13 koronát tett ki. A

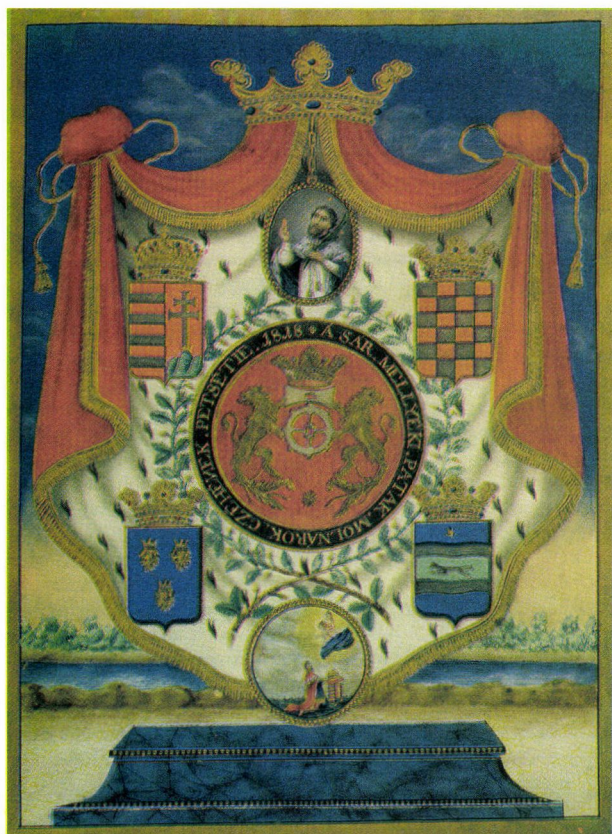
zászló használatáért 1903 szeptemberétől két koronát kellett fizetni. 1903. május 14-én megkezdődött a „díszlobogó”-ra történő gyűjtés, amelynek eredményeként 57 adakozó összesen 507 korona 80 fillért fizetett be a társulat pénztárába. A dokumentum rögzítette a gyűjtésben részt vevők neveit: „Ezt össze koldulta Szőke István, Weiland Ignácz, és Bohoczky István.”¹⁶ A 74 korona és 80 fillérnyi tagdíjakkal együtt mindösszesen 582 korona és 60 fillér állt rendelkezésre a zászló elkészítésére. A számadási iratok kiadási oldalán feltüntették az 1903-ban elkészült zászló előállításával kapcsolatos költségeket is:

„1 díszlobogó: 403 korona
vasúti szállítás: 3,60 korona
2 gyertya tartó: 19 korona
zászlószögek és egy huzat a gyász lobogóra:
18,20 korona
2 nagy gyertya: 4 korona
egyházfinak: 2 korona”¹⁷

Az adatok alapján a zászló előállítási költsége megközelítette a félezer koronát. A számadási főkönyv utal a zászló felszentelésére is: „A zászló felszentelése: 1903. aug. 15-én, zászlóanya Karl Istvánné, szül Juhász Mária kia a szép szalagot is csináltatta következő évben meg is halt.”¹⁸

A költségvetés számos tétele tartalmaz zászlóval összefüggő kiadásokat:

1904. január 17.: „körmeneti zászlóra koszoru 7,20 korona”
1906-ig több tételben: „gyász lobogó használata 2 korona”
1907 május: „két zászló gyertya 4 korona”
1909 május: „két zászló gyertya 5 korona”
1912 május–1913 május: „2 zászlógyertya 8 korona”
1915 június–1916 június: „két zászlógyertya 6 korona”
1918–1919.: „zászlógondozásér 25 korona”
1919–1920.: „zászlógondozásér 25 korona”
1921. május 17.: „2 zászló gyertya 1,30 korona”
1924. augusztus 19.: „2 zászló gyertya 30000 korona”
1928. augusztus 7.: „templomi díszzászlóra viaszos vászon áthúzó tok 12 pengő”
1929. május 9.: „vendéglősök zászlószegbeverése 5 pengő”
1930. augusztus 17.: „templomi zászlóhoz 2 drb. gyertya 2 pengő 90 fillér”
1931. április 13.: „gyászzászlóhoz viaszos köppeny 6 pengő 92 fillér”
1932. augusztus 18.: „templomi lobogóhoz 2 db. gyertya 3,20 pengő”
1933. május 7.: „templomi lobogóra 1 művirágkoszoru 8 pengő”

1

2

4

3

1. Sármelléki Patakmolnár Céh privilegiumának céhpecsétés oldala (1817)
2. Csákvári Magyar és Német Varga, Sziogyártó, Nyeregyártó, Timár, Tobak és Kötélverő (egyesült) Céh szabadomlevelének céhpecsétés oldala (1817)
3. Lakatos Céh (1782)
4. Magyar Varga (Cipész) Céh (1782)

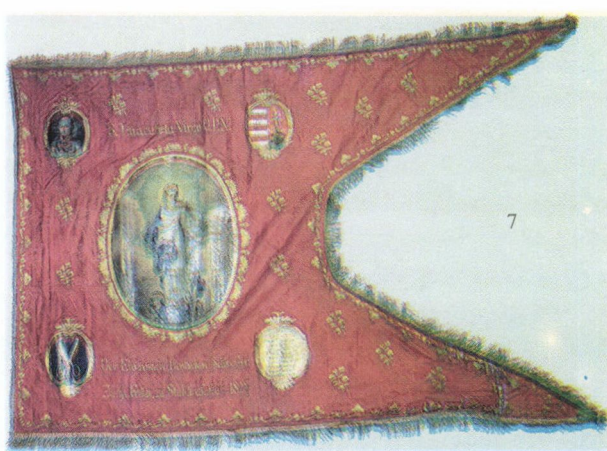
5

6

8

7

5. Német Cipész (Varga) Céh (1783)
 6. Patkolókovács Céh (1798)
 7. Sármelléki Patakmolnár Céh (1826)
 8. Székesfehérvári Német Szabó Céh (1828)
 9. „Székes Fejér vármegyei” Mészáros Céh (1828)
 10. Székesfehérvári Szűrszabó Céh (1848)
 11. Székesfehérvári Tobak Céh (1854)
 12. Székesfehérvári Nemes Szijs- és Kötélgyártó Céh (1863)

9

10

17

11

12

13

4

15

16

13. Ács Céh (é. n., 19. sz.)

14. (Székesfehérvári) Felsővárosi Földműves Polgárok (1870)

15. Székesfehérvári Ács Társulat (1880)

16. Székesfehérvári és Fejérmegyei Vendéglősök, Szállodások, Kávésok és Korcsmárosok Ipartársulata (é. n., 20. sz.)

1935. június 10.: *Elnök úrnak gyászlobogó nyél csináltatásáért 0,80 pengő*”

1938. május 20.: *„templomi zászlóra és két gyertya-tartóra csinált virágból koszoru 6,60 pengő*”

1939. augusztus 12.: *„templomi zászlóhoz 2 gyertya 3 pengő*”

1939. augusztus 14.: *„templomi zászló javítása 10 pengő*”

1942. április 5.: *„templomi zászlóra csinált művirágból koszoru 13 pengő*”¹⁹

A zászlószalaggal kapcsolatos jegyzőkönyvi bejegyzés az alábbiakat rögzítette: *„5 szőr hogy mind azon tagoknak a neveit jegyző könyvileg meg örökítjük akik a zászló besterzéséhez szivesek voltak hozzá járulni és az zászló anyáét tekintetes Karl Istvánné urnőét aki egy gyönyörű szalagal is volt szives benünket meg ajándékozni mely került 150 ko az az száz ötven koronába.”*²⁰ Egy másik feljegyzés a zászló használatára és a testület védőszentjére mutat rá: *„3 szor Szent Flórián véd szentünk meg ünneplése minden évben és Flórián előtt vagy aztán vasárnap egy szent mise fog tartani a zászlóval a fő templomba.”*²¹

A Székesfehérvári Ács Egyesület 1926. évi téglalap alakú zászlajának (SzSt) nagysága 170x140 centiméter, anyaga kétlapos középzöld selyem, mindkét oldalán vászonra festett szentábrázolásokkal. Mindkét oldal hasonló kidolgozású, hímzett motívumokkal, címerekkel, aranyrojtokkal és bojtdíszekkel. A színoldalon Szent József szerszámaival és a kised Jézus Krisztussal, körben felirat: „SZ. JÓZSEF K. É.” (könyörögj érettünk), valamint évszám barna hímzéssel. A zászló hosszabb szélein barna hímzett motívumok. A festmény alatti két sarokban, körben aranyhímzett Székesfehérvár- és az ács címer: vörös pajzsban ezüst szerszámok; fejsze, ácsderékszőg, kalapács. A hátoldalon Szűz Mária ülő helyzetben, karjában a kised Jézus Krisztussal, előtte bárány, József Szűz Mária fölé hajol. Körben barna hímzett felirat: „SZ. FEHÉRVÁRI ÁCS-EGYESÜLET”. A hosszabb zászlószéleken aranyhímzett motívumok, alsó két sarokban aranyhímzett ács címer és koronás kiscímer, alatta babérágpár.

Összegezve; címer vagy heraldikai attribútum tizen-négy céhes, öt iparosegyleti és három földműves egyesületi zászlón található.²² A céhzászlókon a hangsúlyos méretű zászlóképek mellett kapott helyet az állami és a Fejér vármegyei címer, valamint Székesfehérvár címere. Elhelyezkedésüket tekintve megtalálhatók a zászlórúd felőli oldalon, egymás alatt, mint például a birodalmi címer német-római császári, kétféjű sasos elemének és Székesfehérvár címerének ovális, szalagfonattal keretezett pajzsra helyezett rajza a német cipészek 1783. évi zászlaján. De többnyire a zászlókép felett kétoldalt láthatók különféle, barokkos jellegű és olykor díszített cí-

merpajzsokra emelve, mint a lakatosok zászlaján (1782). Csupán a magyar varga (1782) és a 19. század második felében keletkezett ács céhzászlón nem szerepel hatósági címer. A birodalmi címer kétféjű sasos alkotórészét és a magyar állami kiscímert, valamint Székesfehérvár szimbólumát csupán egyetlen testületi zászló, a német cipészeké (1783) tartalmazza. Ez esetben az uralkodó dinasztíára utaló karakterisztikus motívum hangsúlyozása feltehetően a céh etnikai összetételével magyarázható. A Nemes Magyar Takács Céh (1829) és a Székesfehérvári Egyesült Bognár, Esztergályos és Kaskötő Céh (1840) zászlajának mindkét oldalára csupán a kiscímert festették. A magyar állami kiscímer társítása a vármegyeszékhely címerével már a legkorábbi fennmaradt céhzászlótól (lakatos, 1782) kezdve tapasztalható. Figyelemre méltó, hogy ugyanakkor Fejér vármegye címeres pecsétjének motívuma címerpajzsba emelve csupán egy (tobak²³, 1854), olajképen is mindössze a sármelléki patakmolnárok 1826. évi zászlaján szerepel első ízben; összesen öt céhzászlón (a patakmolnár és a tobak mellett a mézárason [1828], a német szabón [1828], a nemes szíj- és kötélgyártón [1863]) és három földműves társulati zászlón. Iparosegyleti műtárgyon egyáltalán nem szerepel Fejér vármegye jelképe! A területiális szimbólumokat összegezve megállapítható, hogy birodalmi egy, magyar állami tizenkettő, vármegyei öt és székesfehérvári címer hét alkalommal szerepel a céhzászlókon. Közülük csupán kiscímer és vármegyei öt, kiscímer és székesfehérvári hét, vármegyei és városi azon a kettőn szerepel, amelyekre a kiscímer is felkerült (tobak, szíj- és kötélgyártó). Ahol ez utóbbi is megtalálható, ott vagy a vármegyei, vagy a városi szimbólum (az előbb ismertetett két esetben ugye mindkettő) is megfigyelhető.

A vizsgálódás egyszerűbb az iparosok egyleti és a földművesek zászlain. Hatósági címer mindegyik tartalmaz, ezek megoszlása azonban eltérő. Az iparosoknál kizárólag a vendéglátó ipartársulat zászlaján (20. század eleje) nem szerepel Székesfehérvár jelképe, noha elnevezésében is hirdeti székesfehérvári mivoltát. Fejér vármegye jelképe egyáltalán nem, a kiscímer pedig két ízben; az ácsok társulati (1880) és az imént említett vendéglátó-iparosok zászlaján szerepel. A földműves jellegű zászlók esetében még inkább egyszerűsödött a jelképhasználat, amely egyben determinálja is identitásukat. Mindhárom műtárgy tartalmazza a vármegyei szimbólumot, emellett csupán az 1870. évi zászlón nem szerepel a kiscímer, Székesfehérvár jelképe pedig egyiken sem.

A megvizsgált címerábrák mellett szakmatörténeti szempontból a mesterségjelvények érdemelnek különös figyelmet; ezek hol címerpajzsba helyezve, esetenként azt nélkülözve kerültek fel a műtárgyakra. A szerszámábrázolásos, hagyományos céhcímerek általában a zászlókép alatt; hol jobbra, hol bal oldalon kaptak helyet, míg

a főképp termékábrázolással jelképezett szakmai jelvények párosával, a zászlókép alatt kétoldalt szerepelnek. Ez egyben meghatározta azt a típusú céhes szimbólumrendszert, jelképhasználatot, amelyben a területiális jelképek – a hangsúlyos zászlóképekhez viszonyítva – felül, a saját identitást mutató ábrázolások alul kaptak helyet. Az elmondottak alátámasztják, hogy elkülönítve kell kezelni, vizsgálni és értelmezni a tradicionális céhcímereket és a szerszámokat, valamint termékeket felvonultató illusztrációkat.

Céhjelvény, szerszám- vagy termékábrázolás az összes, heraldikai attribútumot megjelenítő Fejér vármegyei céhzászlón található, s feltételezzük, hogy a patkolókovácsok 1798. évi zászlajának egyik, jelenleg nem tanulmányozható ábrázolása is azt tartalmazza. Rögtön két címerszerű mesterségjelvényt festettek a lakatosok 1782. évi zászlajára; egyiken két keresztbevetett kulcs, lakat és sarkantyú, a másikon falióra és pisztoly pár formájában. A lakatosmesterség törzskösi jelvénye a lakat és a kulcs, de a legtöbb céhpecséten megtalálható a sarkantyú is. A puskaművesség eleitől fogva a lakatosmesterséghez tartozott, s ennek is köszönhető, hogy a 17. század végétől alapmotívummá vált, majd kiegészült az órásk jelképével.²⁴ Ugyancsak két, kék mezejű céhjelvény figyelhető meg az ácsok 19. század eleji zászlaján megfestett olajkép alatt: az egyik ovális pajzsban gyalu, a másikban körző látható. A pecséteken a legjellegzetesebb ácsszerszám a szálfák nagyolására használt ácsbárd, amely olykor íves fakörzövel, gyakrabban ácsderékszöggel párosul. További, jellegzetes szerszámok: ácsfejsze, tömőkalapács, ácskapocs stb. Díszes, ovális kartusba szerkesztették a zászló rúd felőli felső sarkába a magyar vargák (1782) szerszámaiból formált címerképet, amely cipészkést és bocskort ábrázol. 1692. évi pecsétnyomójuk ábrája a hagyományostól (görbékés, bicskia, ár) eltérően egy újabb jelvénytípust képvisel: háromlábú széken ülő, dolgozó vargamester, körülötte a különféle, imént említett vargaszerszámok és termékek (talp, saru). Hasonló a német cipészek (1783) mesterségjelvényének kivitelezése is, de a zászló alsó részén elhelyezett, szalagfonatos, ovális illusztrációja egy klasszikus férfi csizmát mutat. Ehelyütt jegyzem meg, hogy az ábrázolt jelvénnel ellentétben a konvencionális német vargamotívum ötágú leveles aranykoronával borított, nyállal átlótt horgas orrú német csizma. A sármelléki patakmolnárok 1826. évi zászlaja az egyetlen céhes zászló, amely az olajkép alatt középen a testület saját pecsétjét ábrázolja.²⁵ Ovális címerpajzsban kapott helyet a mészárosok (1828) bárdot és henteskést tartalmazó szerszámábrázolós címere. Analóg kidolgozottságot mutat, s egyben a kor divatjának megfelelően keretezett a német szabók 1828. évi zászlajának céhcímere, amely a céh hagyományos, kontinensszerte elterjedt ollós címere. Utóbbi két

céhcímer elhelyezkedése között csupán annyi az eltérés, hogy előbbi a rúdtól távolabb, felül, a német szabóké a rúd mellett, alul helyezkedik el. Klasszikus címerábrázolás látható a takácsok 1829. évi zászlaján, amely aranykoronás csücskös talpú címerpajzs kék mezejében három aranszínű vetélő. A termékábrázolások a zászlószöveget fogják közre a bognár, esztergályos és kaskötő egyesült céh 1840. évi zászlaján (kosár, kerék, két lófej nyállal vízszintesen átdöfve), hasonló a szűrszabók (1848) mesterségjelvényének (szűr), a Tobak Céh zászlóján (1854) szereplő száradó bőrök és bőrös szerszámoknak, valamint a szíj- és kötélgyártók kötélgyártást ábrázoló illusztrációjának elhelyezkedése is. Egyedi az ácsok 19. század végi zászlajának szerszámábrázolós, ovális olajképe, amely gyalut, körzöt, derékszöveget és vésőt ábrázol. Ugyancsak szerszámokat mutat az ácsok társulatának 1880. évi zászlaján megfigyelhető, kék mezejű, csücskös talpú címerpajzsba szerkesztett, díszes kivitelű jelvénye (fejsze, fokos, derékszög, mérőszalag). Az ácsok egyesülete 1926. évi zászlajának ácscímere abban különbözik, hogy itt vörös, s nem kék címerpajzsban ezüst, s nem aranszerszámok kaptak helyet: fejsze, derékszög, kalapács.²⁶

A céhzászlók eredete, múzeumba kerülésük ideje csekély esetben határozható meg pontosan, de a néhány rendelkezésre álló információból is következtethetünk származásukra; ipartestületi ajándékként, városi vagy vármegyei letétként kerültek a műtárgyak a múzeumok gyűjteményeibe. A lakatosok és a patkolókovácsok zászlai ipartestületi ajándék Székesfehérvár városának 1913. december 15-én. A vargák zászlaja városi letét 1912. november 6., a sármelléki patakmolnárok zászlaja pedig Fejér vármegye letétje, évszám a múzeumi leíró kartonon nem szerepel. A Székesfehérvári és Fejér megyei Vendéglősök, Szállodások, Kávésok és Korcsmárosok Ipartársulatának zászlaja Székesfehérvár letétje (1950).

Végezetül egy figyelemre méltó adalék a fehérvári céhes zászlók történetéhez. Juhász Viktor a következőket vetette papírra: „*Ismeretes előttünk a cipészek céhzászlaja a helybeli múzeumban: kelméje kék selyem, egyik oldalán a Madonnának, a másikon pedig Szent Krispin és Szent Krispinián képét szemlélhetjük; e zászló 1783-ból való, felirata német szövegű.*”²⁷ Lauschmann Gyula az alábbiakat említi ezzel kapcsolatban: „...*régi kék selyem, amelynek egyik oldalán ez olvasható: MADONNA O. P. N. 1783, a másikon Krispin és Krispinián képét ezen körirat övezi: DER ERSÄHMEN BÜRGERL. SCHUHMACHER MEISTER HANDWERK.*”²⁸ Lauschmann a zászlót a megfelelő céh megnevezésének megemlítése nélkül ismerteti. A zászló a Szent István Király Múzeum gyűjteményében mint a csizmadia céh zászlója szerepel, ám valójában és ténylegesen cipész!

Záró következtetésként megállapítható, hogy az ismertett zászlók – az állami s egyéb közigazgatási egy-

ségek, szervezetek pecsétjeihez, címereihez és zászlóikhoz hasonlóan – olyan jelképerejű szimbólumok, amelyek képi ábrázolás formájában hordozzák az adott céh, egyesület szellemiségét, történeti útjának tömör összefoglalását, s kifejezésre juttatják az adott szervezet tagjainak s tágabb környezetének erős érzelmi összefonódását.

Egyben ábrázolja helyi, territoriális, egyidejűleg nemzeti értékeinket, a kialakított és megőrzött szokásokkal összhangban megkülönböztetve magát, s illusztrálva identitását. Ezzel is hozzájárulva nemzeti történelmünk megismertetéséhez, önazonosságunk megerősítéséhez.

FÜGGELÉK

A zászlajukon heraldikai attribútumot illusztráló céhek és egyesületek megnevezésénél alapvetően a zászlófeliratokat vettük alapul.

Szent István Király Múzeum: 14 céhes, 3 iparos-egyleti és 1 földműves egyesületi zászló.

Lakatos Céh (1782)

Magyar Varga (Cipész) Céh (1782)

Német Cipész (Varga) Céh (1783)

Patkolókovács Céh (1798)

Ács Céh (é. n., 19. sz.)

Sármelléki Patakmlóvár Céh (1826)

„Székes Fejér vármegyei” Mészáros Céh (1828)

Székesfehérvári Német Szabó Céh (1828)

Székesfehérvári Egyesült Bognár, Esztergályos és Kaskötő Céh (1840)

Székesfehérvári Szürszabó Céh (1848)

Székesfehérvári Tobak Céh (1854)

Székesfehérvári Nemes Szj- és Kötélglyártó Céh (1863)

Ács Céh (é. n., 19. sz.)

Székesfehérvári Ács Társulat (1880)

Székesfehérvári Iparos Ifjúság Képző és Segélyző Egylet (é. n., 1892 után)

Székesfehérvári és Fejér megyei Vendéglősök, Szállodások, Kávésok és Koresmárosok Ipartársulata (é. n., 20. sz.)

(Székesfehérvári) Felsővárosi Földműves Polgárok (egyesület) (1870)

Szent Sebestyén-templom: 2 iparosegyleti zászló.

Székesfehérvári Cserepes Társulat (1903)

Székesfehérvári Ács Egyesület (1926)

Szent István Székesegyház: 2 földműves egyesületi zászló.

Ismeretlen (földműves) egyesület (1888)

Székesfehérvári Földműves Társulat (1855)

Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum: 1 céh-zászló.

Nemes Magyar Takács Céh (1829)

Vitek Gábor

JEGYZETEK

¹ Szent István Király Múzeum Néprajzi gyűjtemény (továbbiakban: SzIKM NGy.). Sármelléki Patakmlóvár Céh privilegiuma. 1817. 29. articulus.

² Uo. Pozsonyi Takács Céh privilegiuma. 1712. 2. articulus. Ez alapján állították ki a székesfehérvári Takács Céh szabadalomlevelét 1726-ban.

³ A témakörben Nagybakay Péternek a meglehetősen szűkös hazai és külföldi szakirodalom eredményeit összegző tanulmánya úttörő jellegű: *Nagybakay Péter: Veszprémi és Veszprém megyei céhzászlók, céhlámpák és egyéb céhjelvényes emlékek*. Veszprém, 1971. 127–187. (Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 10). További tájékoztatószakirodalom: *Csiffary Gergely: Céhzászlók az egeri múzeumban*. In: Nemzetközi kézművesipar-történeti szimpózium 2. Veszprém, 1984. 181–190. *Szabó Péter: A céhek tárgyi emlékei a győri Xantus János Múzeum gyűjteményében, a céhzászlók*. Győr, 1988. 135–208. (Arrabona, a győri múzeum évkönyve 24–25).

⁴ Fejér Megyei Levéltár (továbbiakban: FML) Sármelléki Patakmlóvár Céh iratai. Számadás, 1827.

⁵ Összehasonlításképpen, a Fejér vármegye nyugati határszélén elterülő, 666 összlélekszámú, 98 összeírt adózó családfővel rendelkező (Sár) Ladány községre [ma Nádásdladány] közel 272 forint vármegyei [házi] adót róttak ki közel tíz esztendővel később! FML Fejér vármegye adószedőjének iratai. Hadi- és háziadó kivetési jegyzékek. 1838.

⁶ Ld. 2. jegyzet és idézet.

⁷ *Nagybakay Péter: A magyarországi céhes kézművesipar jelvényei*. Budapest, 1995. 12.

⁸ FML Fejér vármegyei és székesfehérvári céhek iratainak levéltári gyűjteménye. Székesfehérvári bognár, majd bognár, esztergályos, kaskötő és nyerges egyesült céhek iratai. Privilegiumok, céhlevelek 1695–1772. (3 db). Székesfehérvári fazekas céh iratai. Privilegium, céhlevél 1692. Székesfehérvári kádár céh iratai. A kádár céh privilegiumai 1693–1777. (4 db). A székesfehérvári kovács céh iratai. A székesfehérvári kovács céh és bognár segédek céhlevele 1694. Uo. Privilegiumok, articulusok 1695–1817. (5 db). Székesfehérvári mészáros céh iratai. Privilegiumok, céhlevelek 1652–1810. (8 db). Székesfehérvári szűcs céh iratai. Privilegium, céhlevél 1692.

⁹ Vö. *Kállay István: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai*. Székesfehérvár, 1988. 140–141. (Fejér Megyei Történeti Évkönyv 18). *Lakatos Dénes: A székesfehérvári és fejérmegyei céhek életéből. Székesfehérvári Szemle* (Fejér vármegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesület közlönye), (1932) 7–9. sz. 39–42. *Lukács László: A céhes ipar emlékei Fejér megyében. Fejér Megyei Műszaki Élet*, (1984) 1–4. sz. 60. *Üö.: A tisztos ipar emlékei. Dunatáj*, (1982) 3. sz. 64.

¹⁰ A témát érintette: *Juhász Viktor: Adatok a székesfehérvári ipari céhek múltjából*. In: Székesfehérvár és Fejér vármegye ipara és kereskedelme Szent István évében. Székesfehérvár, 1938. 17. *Lauschmann Gyula: Székesfehérvár története II. k. Székesfehérvár, 1994. 35.* (Közlemények Székesfehérvár történetéből). Részletesebben feldolgozta:

Vitéz Gábor: A [Fejér] vármegye pecsétje, címere, történeti zászlói. In *Dr. Erdős Ferenc–Kelemen Krisztián–Vitéz Gábor*: Vármegyeháza a bástya és a várfal helyén. Székesfehérvár, 2002. 15–36. (Fejér Megyei Levéltár Közleményei 28). *Vitéz Gábor*: Mindenki fazekas, csak a bíró korsós. In *Kelemen Krisztián–Lukács László–Vitéz Gábor*: Csákvár. H. n. [Bp.], é. n. [2002]. 46–51. (Száz magyar falu könyvesháza). *Vitéz Gábor*: „...Epigraphe: FEJÉR VÁRMEGYE PETSÉTJE inscripta esse visitur.”, azaz a címeres pecsét Fejér megyei ábrázolásának szfragiszti- kai, heraldikai és vexillológiai összesség. *Turul*, LXXVIII (2005) 1–2. sz. 15–25.

¹¹ A Sármelléki Patakmonár, a „Székes Fejér vármegyei” Mészáros, a Székesfehérvári Német Szabó, a Székesfehérvári Tobak, a Székesfehérvári Nemes Szij- és Kötélgyártó, a (Székesfehérvári) Felsővárosi Földműves Polgárok (egyesület), a Székesfehérvári Földműves Társulat, valamint az ismeretlen (földműves) egyesület zászlajához ld.: *Vitéz G.*: legutóbb i. m.

¹² A zászlók leírását az 1980-ban, Amszterdamban megtartott Nemzetközi Zászlórestaurálási Konferencián elfogadott, egységesített szempontok figyelembevételével végeztük, amelyben Illyés Endréné, a Szent István Király Múzeum munkatársa működött közre. Az intézmény zászlógyűjteményét ugyancsak ő bocsátotta rendelkezésünkre.

¹³ Források és szakirodalom a Fejér vármegyei céhek történetéhez: FML Testületek. Céhek. A Fejér vármegyei és a székesfehérvári céhek iratainak levéltári gyűjteménye. SzIKM NGy. Céhiratok. *Demeter Zsófia–Gelencsér László–Lukács László*: Palotavárosi emlékek. Székesfehérvár, 1990. *Juhász Viktor*: Adatok a székesfehérvári céhek életéhez a Városi Levéltárból. *Székesfehérvári Szemle*, (1931) 10–12. sz. 6–11. *Uő.*: Adatok a székesfehérvári ipari céhek múltjából. In Székesfehérvár és Fejér vármegye ipara és kereskedelme Szent István évében. (Főszerk.: *B. Szabó István*). Székesfehérvár, 1938. 57–91. *Kalocsa Erzsébet*: Székesfehérvári tobakosok, tímárok. *Fejér Megyei Szemle*, (1980) 2. sz. 51–59. *Lakatos Dénes*: A székesfehérvári és fejérmegyei céhek életéből. *Székesfehérvári Szemle*, (1932) 7–9. sz. 39–42. *Lukács László*: A céhes ipar emlékei Fejér megyében. *Fejér Megyei Műszaki Élet*, (1984) 1–4. sz. 59–61. *Uő.*: A takácsmesterség emlékei a megyében. *Fejér Megyei Hírlap*, (1985) 181. sz. 6. *Uő.*: A tisztas ipar emlékei. *Dunatáj*, (1982) 3. sz. 62–66. *Richter Mátyas*: Az inas a céhvilágban. A Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeumban lévő céhlevelek alapján.

Székesfehérvári Szemle, (1931) 1–3. sz. 3–6. *Somkuti Éva*: Az ipar és kereskedelem érintkezési pontjai a XVIII–XIX. századi székesfehérvári fehér-tímár (tobak) iparban. In: Nemzetközi kézművesipari-történeti szimpózium. Veszprém, 1979. 189–193. (PAB–VEAB Értesítő, Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője II).

¹⁴ Közli Juhász V.: legutóbb i. m. 76.

¹⁵ Az egyesület 1892. május 22-én alakult.

¹⁶ FML A Székesfehérvári Cserepes Temetkezési Társulat iratai. Számadási főkönyv, 1903. november 15.

¹⁷ Uo. 1903. évi pénzügyi elszámolás.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 1904–1942.

²⁰ Uo. 1903. június 29-i jegyzőkönyv.

²¹ Uo. 1903. november 15.

²² Nem található heraldikai motívum a következő zászlókon: Tűzoltó Céh (1857), Sármelléki Járási Takács Céh (é. n., 19. sz.), Csákvári Német Varga, Szitakötő (vagy Szij- és Kötélgyártó) és Nyerges Tímár (egyesült) Céh (é. n., 19. sz.), Csákvári Kovács, Bognár és Lakatos Egyesült Céh (é. n., 19. sz.), Székesfehérvári Sütőiparos Ifjúság (társulat) (1891), (Székesfehérvári) Felsővárosi Földműves Polgárok (egyesület) (1900), (Székesfehérvári) Felsővárosi Földművesek (egyesület) (1966).

²³ A tobak a XVIII. századtól létező bőriparos mesterség. Eredetileg a délszláv nemzetiségű szattyán- és kordovánkészítőket nevezték így, de később az elnevezést a nyersbőrt kikészítő tímárookra is alkalmazták (tobak vagy fehér*tímár). A tobak és tímár mesterségek közti különbség a feldolgozott bőrfajták alapján állapítható meg. Vö. *Demeter Zs.–Gelencsér L.–Lukács L.*: i. m.: 44.

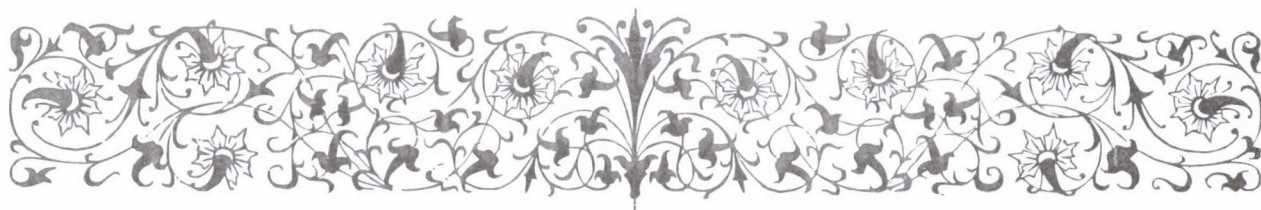
²⁴ A magyar céhes kézművesipar jelképeihez ld.: Nagybakay P.: legutóbb i. m.

²⁵ Részletesebben: Nagybakay P.: legutóbb i. m.: 22. *Vitéz G.*: legutóbb i. m. 20–21.

²⁶ A Székesfehérvári Cserepes Társulat zászlajának (1903) címerábrái nem beazonosíthatóak.

²⁷ Juhász V.: legutóbb i. m. 17.

²⁸ Lauschmann Gy.: i. m. II. 1994. 35.

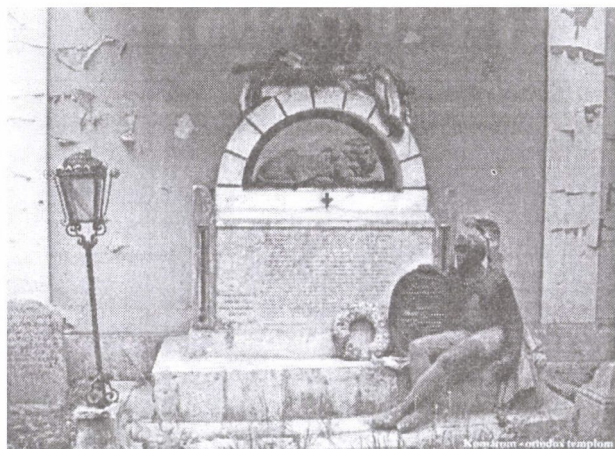
A KATONAI MÁRIA TERÉZIA REND TÁRSADALOMTÖRTÉNETÉHEZ¹

1757. június 18-án alapította Mária Terézia magyar királynő a Katonai Mária Terézia Rendet.² E rend nemzetközi összehasonlításban is a legjelentősebb katonai érdemrendek közé tartozik. Olyan rend, amelyet a későbbiekben más hasonló rendek alapításánál is példaértékűnek, követendőnek tartottak. Így pl. ennek mintájára hozták létre az orosz Szent György Rendet (1769), illetve a lengyel Virtuti Militari Rendet (1792).

E rend megalapításának 250. évfordulóján áttekintek öt, „balkáni eredet” rendvitét. Részben olyan személyeket, akik éppen a – kiemelten privilegizált – ordo elnyerésével, az ahhoz tartozó privilégiumként részesültek rangemelésben (báróság), kiemelkedő hőstetteik, katonai érdemeik elismeréseként jelentős társadalmi emelkedést értek el.

Báró Davidovich Pál tábornagy³

I. Lipót uralkodása idején a Habsburg Birodalom területére menekült „illir” családból származott, amely ortodox vallású volt. 1737-ben Budán született. 1757. február 1-jén önkéntesként lépett be a 2. (Károly főherceg) gyalogezredbe. A hétéves háború idején először száza-

Davidovich Pál komáromi síremléke

Davidovich Pál sírfelirata és címere a komáromi síremléken

dos, majd 1771 novemberében lett őrnagy a 19. (d'Alton) gyalogezredben.

A bajor örökösödési háborúban több ütközetben vett részt. Habelschwert város ostromakor tűnt ki. Felajánlotta előljáróinak, hogy önkéntesek élén személyesen irányítja az első támadást. Ennek során – szablyával a kezében – maga vezette katonáit. A külvárosban leküzdötte az ellenség ellenállását, és azt 400 katonájával megszállta. Az ellenség ezt követően – elsősorban a házak ablakaiból – nagyarányú tüzelést kezdett. Ennek ellenére Davidovich sikeresen áttörte az ellenség védelmét, és egészen a város kapujáig jutott előre. Mindezzel lehetővé tette Pallavicini tábornok hadoszlopának – jelentősebb harcok nélkül – a városba való betörését. Ezt követően Davidovich ártalmatlanná tett egy ellenséges egységet, majd ezt követően egysége egyesült a fő erővel, és megrohanták Habelschwert városát. A védők egy részét lekasabolták, más részét fogságba ejtették.⁴

1779. május 19-én – a 13. promóció keretében – kapta meg a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét.⁵ A rendvételeket megillető privilégiumoknak megfelelően 1780-ban bárói rangra emelték. 1781 novemberében alezredes lett. Ekkor a cs. kir. 34. (gróf Esterházy Antal) gyalogezredbe osztották be. 1783. november 8-án lett ezredes, a péterváradai ezrednél.

Az utolsó török háború (1788–1790) idején különféle sikereket ért el, pl. 1788. április 24-én rávette Sabác erődjének török parancsnokát az erőd átadására. Ennek azután Davidovich lett a parancsnoka. 1789-ben résztvevője volt a – szerbiai – lipnizai katonai expedíciónak.

1780. január 16-án lett vezérőrnagy. A németalföldi, majd az itáliai hadjáratban dandárparancsnok. 1788. március 4-től altábornagy: hadtest élére került, amely Tirolban és az Etsch folyónál lett összevonva.

Wurmser cs. k. marsall 1796 júliusában kísérelte meg Mantua városának felmentését. Davidovich ekkor a tiroli és a voralbergi határok védelmét látta el, 20 000 katonával. E támadó hadművelet (szeptember elején) sikertelenül végződött. A visszavonuló császári királyi csapatok egyesültek Davidovich dandárjával. Ezt követően Alvinczy József tábornagy állt a mintegy 50 000 főből álló sereg élére.

Davidovich a Trient előtt megjelenő francia Vaubois hadosztályt – november 2. és 7. között – több helyszínen megverte az Etsch folyó völgyében folyó harcok során (pl. Cembra, Segonzano, Trient). Ezt követően Davidovich erőltetett menetben hátrált Verona irányába. Amikor Vaubois a Rivoli állásnál ismételt megverte, Partzengoig tört előre, majd Rivoliig vonult vissza. Dandára szakadatlan harcban állt az ellenséggel, és eközben jelentős veszteséget szenvedett. Mantua városát azonban nem sikerült elérniük.

1805-ben Davidovich lett az itáliai – császári királyi – hadsereg bal szárnyának parancsnoka. Ezt követően a

Szlavóniai Főhadparancsnokság élére került. 1807 májusában tábornaggyá nevezte ki az uralkodó. Davidovich idős korában a nagy fontosságú komáromi erődrendszer parancsnoka volt.

1809-ben – új feladatként – a Duna innenső oldalán álló magyar nemesi felkelő csapatok parancsnoka (is) volt.

1814. február 18-án Komáromban halt meg.⁶ Davidovichnak nem volt felesége, nem voltak gyermekei. Végrendeletében teljes vagyont a komáromi ortodox egyházközségre hagyta, azzal a feltétellel, hogy – utolsó kívánságaként – a komáromi Legszentebb Isten-anya rártemplom falához temessék.⁷ A síremléket Dunajszki Lőrinc (1784–1833) korabeli neves szobrászművész készítette.⁸ Teljes mértékben megfelel – az adott korban elhalt – más jeles hadvezéreknek állított síremlékeknek. A síremléket a Katonai Mária Terézia Rend közreműködésével újították fel 1903/1904 fordulóján. A templom északi bejáratától balra ma is áll az érdekes, értékes síremlék.⁹

Gróf Pejachevich Antal altábornagy¹⁰

A Pejachevich család bolgár eredetű. A család tagjai a török elleni harcokban szabadcsapatokat állítottak fel. 1690 körül menekültek Horvát–Szlavonországba. A 17. század végén már a bárói családok közé tartoztak. A család János nevű tagját (Eszék, 1710–Sopron, 1787) Mária Terézia királynő 1772. július 22-én emelte grófi rangra. Egyúttal a családi címet is kibővítették. Pejachevich János József Peterson Erzsébettel kötött házasságából négy gyermek született. 1. Zsigmond gróf (1741–1806), a rumi vonal alapítója. 2. Jozefa grófnő, apáca. 3. Ferenc gróf cs.kir. kamarás (+ 1815), a nasiczi vonal alapítója. 4. Antal gróf, a budai vonal alapítója.¹¹

Gróf Pejachevich Antal Eszéken született 1749/1750 körül. A korban általánosan követett gyakorlat szerint fiatalon, 18 évesen állt be katonának. Szolgálatát – alhadnagyként – a Pálffy vértesezrednél kezdte. Itt a kapitányságig jutott a ranglétrán. 1773 januárjában lett őrnagy, ugyanekkor a 67. gradiskai határőr-gyalogezredhez helyezték át. Ezzel az alakulattal vett részt Pejachevich a Poroszország elleni, bajor örökösödési háborúban (1778–1779). Akkori működése részletesen nem ismert. Egységének egyik zászlóalja Loudon tábornok Csehországban működő hadseregéhez volt beosztva. Pejachevich rövidesen alezredes lett, majd 1786. áprilisában ezredessé léptették elő. Ekkor helyezték át az 1. báni határőrezredhez. Ezrede harcolt az 1788–1791-es török háborúban, ahol több ütközet részesei voltak. 1788 februárjában jelen voltak az ú.n. török–horvátországi expedíciónban.

1788. május 31-én a Glina folyó menti őrvonalat, három menetszlopba rendezett – mintegy 3000 fős – török

egység támadta meg a sarasellői sáncoknál, a kattinova-czi hídnál és az uranowai fűrészmalomnál. Itt Kneševich őrnagy egy századnyi szluini határőrének siettek segítségére Pejachevich ezredes katonái. Kétórás ütközet után megszalasztották az ellenséget. A menekülőket részben levágták, részben átzavarták a határon. Az ezred egy része Pejachevich vezetésével (június 25-én) a kladusi (Kladusch) várkastélynál – a Glina folyótól kissé délre – felderítést végzett. Pejachevich ezt követően a czernipotoki őrvonalat parancsnokolta. Július 12-e holdvilágos éjszakáján 1000 határőrével, 600 fő fedezet mellett – török területen – learatta a búzát. A zsákokba töltött (2300 mérő) gabonát málhásállatokkal elhozatta. 1789-ben a horvát határon felállított őrvonal fedezetét látta el.

Augusztus 13-án a czernipotoki sáncoknál, tizenegy órnyi harcban hat század saját erővel verte vissza egy 9000 fős – többségében lovasságból álló – ellenséges egység támadását. Szerencsés kimenetelű vállalkozásával – amelyek nem maradtak meg a saját határvonalakon belül – megkönnyítette a Dubcza, Novi és Czetin erősségei elleni főtámadást. Tevékenységével kivívta Loudon tábornagy megaláztatását.¹²

Vitézségéért a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét nyerte el 1790. december 19-én, a XIII. promóció során.¹³

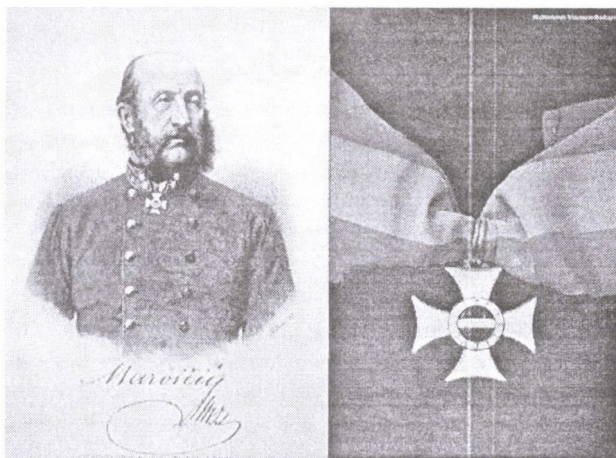
1783-ban lett vezérőrnagy. Az 1797-es campoformiói békekötésig a rajnai hadsereg kötelékében harcolt – igen eredményesen – Franciaország ellen. Ezt követően Zágrábban volt dandárparancsnok. Még aktív szolgálata idején (1797*ben) nevezték ki Pozsega vármegye főispánjává. Főispáni beiktatására 1798. május 21-én került sor. 1801-es nyugállományba helyezésekor altábornagy lett.¹⁴

Feleségétől, gróf Draskovich Borbálától több gyermeke született. 1802. szeptember 25-én halt meg szlavóniai birtokán, Verbetitzen. Megjegyzendő, hogy a tőle származó – budai ág – fiágon már unokájában kihalt a 19. század derekán.¹⁵

Főispáni beiktatására (1798) festett, fehér díszzászlójának előlapján a Pejachevich család grófi címere látható. A hátlapon, babérkoszorúba foglalt felirat: PATRI./ INDULGENTISSI-MO./ AUGUSTIS. GRATIIS / INCLYTO. / FAMILIE. ORNAMENTO. / D : D : D. Gazdag haditrófeum: fegyver, hadieszköz, hadijelvény díszítés jelenik meg. Ennek közepén szerepel a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztje is.¹⁶

Báró Maroičić József tábornagy¹⁷

Határőrvidéki (szerb) katonacsalád leszármazottja. 1812. április 6-án született Felsővízközön (Svidniki), Sáros vármegyében. 14 éves korában lett katona, 1825. október 21-én már „ezred-kadet” lett a cs. kir. 60. gya-

Báró Maroičić József tábornagy KTMR középkeresztje

logezrednél. A grazi „Cadeten-Compagnie”-nél folyt katonai nevelése, kiképzése. 1828 őszén „Cadet-Qua-Feldwebel”-ként tért vissza ezredéhez. Két éven keresztül teljesítette (az akkoriban igen kemény) altiszti szolgálatot, amely viszont nagyon jó „katonai iskolának” bizonyult.

Édesapját, Maroičić György századost (30 éven át teljesített kifogástalan katonai szolgálata elismeréseként 1830-ban nemesi rangra emelték. Fia pedig 1830. november 1-jén lett zászlós az I. báni határőrezredben (Nr. 10.).

1831-től kezdődően (néhány rövid időszaktól eltekintve) a Habsburg Birodalom itáliai tartományaiban teljesített szolgálatot. A „Radetzky iskola” hatása későbbi katonai pályája során nagy hasznára volt. 1831. június 17-én lett hadnagy, 1834. december 1-jén főhadnagy. 1834-től a tábornoki főszállásmesteri törzshöz tartozott. 1843. szeptember 29-én nevezték ki századossá.

Az 1848/49-es itáliai háború idején – kezdetben – gróf Nugent tábornagy tartalék hadtestéhez került. Ezt követően (Tirolban) volt vezérkari főnök a gróf Thun altábornagy parancsnoksága alatt álló 3. hadtestnél. Ebben az időben fontos kurírszolgálatot is teljesített. Részesen volt különböző hadműveleteknek, így jelen volt a Madonna della Corona-i állás megvétele, a Monte Baldo és a Rivoli állás körüli harcokban, a custozai csata után Parma, illetve Piacenza elfoglalásánál.¹⁸ Akkori érdemeiért kapta meg (1848. november 30-án) a Lipót Rend lovagkeresztjét.¹⁹

1848. június 9–10-én a paduai harcokban, a város környékét uraló hegyek elfoglalásánál szerzett kiemelkedő érdemeket. Az ellenséges állások elleni Maroičić százados által személyesen vezetett támadás – végül – a stratégiailag igen fontos Madonna del Monte hegy elfoglalásához vezetett. A százados katonáit mintaszerűen irányította, fáradhatatlan, körültekintő és előrelátó parancsnok volt. A kapott parancsok gyors és célszerű megvalósítása jellemezte ténykedését. Jelentős feladatok végrehajtásában vett részt. Személyes példamutató bátorságával, hősiességével katonáinak (is) kiemelkedő példát

mutatott.²⁰ Ezekért az érdemekért kapta meg (a 153. rendi promóció során) a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét, 1849. június 29-én.²¹

Hőstettei után Radetzky vezérkari őrnagynak nevezte ki az I. báni határőr ezredben, illetve a III. hadtest vezérkari főnöke lett. 1849 februárjától a magyarországi (erdélyi) hadszíntéren harcolt a magyar forradalmi hadsereg ellen. Báró Puchner Antal altábornagy hadtestének vezérkari főnöke volt. Ezt követően gróf Schlick lovassági tábornok I. hadtestének lett vezérkari főnöke. 1849. június 31-én alezredessé nevezték ki a főszállásmesteri törzsbe. 1849. november 8-án lett ezredes, egyúttal az ogulini határőrezred (Nr.3.) parancsnoka lett.²²

1850. november 19-én kapott, Katonai Mária Terézia Renddel való kitüntetésére tekintettel, osztrák báróságot.²³

1854. május 17-én lett vezérőrnagy és dandárparancsnok a szerb bánati hadtestnél. 1854–1855-ben résztvevője Moldva és Havasalföld katonai megszállásának. 1856 januárjától Kassán dandárparancsnok. Egy ideig a katonai körzet élén is állt. Az 1859-es háborúban dandárával a „Pó vonal” védelmét látta el. 1859 szeptembere és 1860 februárja között Komáromban dandárparancsnok, majd Laibachban hadosztályparancsnok. 1860 szeptemberétől ideiglenesen, majd 1861. november 21-től ténylegesen Fiume városparancsnoka. 1860. november 30-án lett altábornagy. Beosztották a laibachi III. hadtest parancsnokságához. 1864. március 6-án a III. hadtestnél lett hadosztályparancsnok. 1860. november 20-án lett a cs. kir. 7. gyalogezred tulajdonosa.

Az 1866-os (a poroszok, illetve az olaszok elleni) háborúban a déli hadsereg VII. hadosztályának parancsnoka. Albrecht főherceg irányítása alatt, nagy szerepe volt a custozai győzelem (1866. június 24.) kivívásában. A custozai harcokban hadtestét – igen kritikus helyzetekben is – személyesen vezette. Katonáival északról tört be a városba. Részes volt az igen kemény utcai harcoknak is.²⁴ Custozai fegyverténye alapján, a 116. rendi promóció keretében, 1866. augusztus 29-én Maroičić a Katonai Mária Terézia Rend középkeresztjét is megkapta.²⁵ Az, hogy valaki e Rend közép- és lovagkeresztjét is megkapja rendkívül ritkán fordult elő a Katonai Mária Terézia Rend történetében.²⁶

1866. június 14-én valóságos belső titkos tanácsos lett Maroičić altábornagy. 1866. október 14-én a budai Főhadparancsnoksághoz osztották be gyalogsági szemlélőnek. 1868. április 22-én (ad honorem) táborsernagy lett. 1867–1869 között a brucki katonai tábor parancsnoka volt. A Bécs közelében lévő helyszínen ebben a minőségében nagyszabású katonai táborozásokat, gyakorlatokat irányított. 1871. október 13-án, 50. szolgálati jubileumán az I. osztályú Vaskorona Renddel tüntették ki.

12 évig volt Bécs „vezénylő tábornoka”. Ebben a beosztásban igen jó kapcsolatokat épített ki Bécs város vezetőivel, a város lakosságával. Maroičić igen népszerű katonai vezetőnek számított. Ebben a minőségében vezényelte pl. 1873-ban (a bécsi világkiállítás idején) egy sor külföldi uralkodó jelenlétében a bécsi helyőrség nagyszabású szemléjét. Ezt különbözőmagas külföldi rendjelek adományozásával ismerték el.

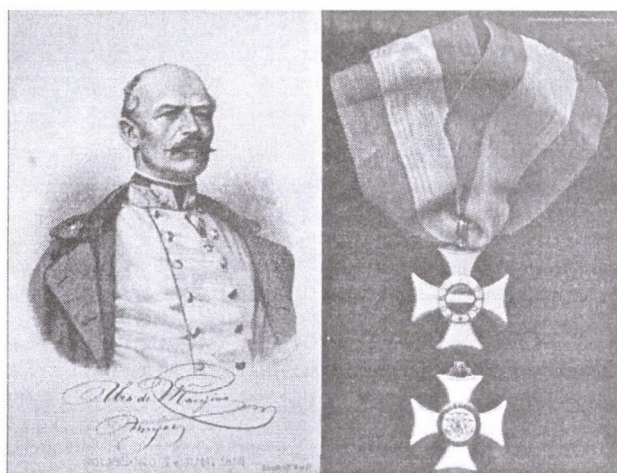
1881. május 1-jén (egészségügyi okokból) kérte nyugállományba helyezését. 60 éves jubileumán (legkülönbözőbb kiemelkedő érdemei elismeréseként) a Lipót Rend nagykeresztjét kapta meg (a lovagkereszt hadidíszítményével). Ez szintén rendkívül ritkán kiadott elismerés volt. 1882. október 17-én hunyt el Bécsben. A helyőrségen túl a bécsiek nagy részvéte mellett temették el.²⁷

Báró Urs Dávid ezredes²⁸

1816-ban született az erdélyi Marginán. A Naszódi Román Határőrezred Fiú – Nevelőházában volt növendék. 1834. július 1-jén közlegényként lépett be az I. román határőrezredbe. 1835 januárjától őrzetű, május 1-jétől káplár, július 16-tól őrmester. Minden katonai rendfokozatban szolgált. 1840-ben, hétéves szolgálat után II. osztályú alhadnaggyá nevezték ki. 1848. augusztus 16-án lett I. osztályú alhadnagy. Október 20-tól főhadnagy. Résztvevője a magyar forradalmi hadsereg elleni, 1848–1849-es erdélyi harcoknak. Jelen volt az 1848. november 5-i marosvásárhelyi csatában, Lörintzfalva megrohanásánál, az ürmösi csatározásnál, illetve december 22-én a hidvégi ütközetben. 1849. július 23-án harcolt a szimériai ütközetben, július 31-én a Kászon-újfalusi előcsatározásban. Ott volt augusztus 1-jén a bikszádi csatában. Itteni hősiességéért kapta meg a Katonai Érdemkeresztet.²⁹

1849. augusztus 30-án léptették elő II. osztályú századossá. Ekkor vezényelték a kassai 34-es gyalogezredhez. 1851. január 24-én lett I. osztályú százados. 1859. május 5-én őrnagy. Egyidejűleg az 52. gyalogezredhez került.³⁰

Az 1859-es (a franciák és a piemontiak elleni) háborúban zászlóaljparancsnok. A solferinói csatában tüntette ki magát Medoles község négy órán keresztül tartó védelmében. Urs őrnagy ekkor tíz századdal és két ágyúval állt szemben a négy-ötszörös túlerőt jelentő francia Luzy hadosztállyal szemben (8000–10 000 fő). A küzdelem 1859. június 23-án éjszaka kezdődött. A Medoles körüli terep nagyon fedett, szabdalt volt, nem voltak megfelelő kilátási lehetőségek. A kiterjedt elővédvonalak tovább nehezítették a védelmet. A nagy erővel támadó ellenség a szárnyakon mindenképpen be akarta keríteni a falut. A helyzet meglehetősen kilátástalannak tűnt. Tekintettel az

Bárány Urs Dávid ezredes KTMR lovagkeresztje

ellenség hatalmas túlerejére, kétórás harc után felmerült a visszavonulás. Azonban Urs őrnagy, felismerve a település a császári királyi csapatok számára való döntő fontosságát, a mindenképpen való megtartás mellett döntött. Átcsoportosításokat hajtott végre. A harcok során, maga Urs is bekerítésbe került. Végül, további, többórás elkeseredett harc után, egységével elhagyta az erősen veszélyeztetett pontot, s ezt követően sikeresen elérte saját dandárját.

Maga az ellenség már közvetlenül a csata után a „Montieur”-ban megjelent híradásban is elismerte Medoles kiemelkedő jelentőségű védelmét. Urs őrnagy katonai teljesítményeiért a Vaskorona Rend III. osztályát kapta meg.³¹

Ezért a fegyvertényéért nyerte el a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. (A 158. vagy a 159. promóció során. 1859. október 17-én vagy 1860. május 21-én.)³²

1860. február 1-jén a 64. gyalogezredhez vezényelték. 1861. november 14-én lett alezredes, 1863. október 29-én pedig ezredes.³³

1862. január 8-án, a Katonai Mária Terézia Rend Statutumában foglaltaknak megfelelően (osztrák) bárói rangra emelték.³⁴

1864. december 18-án került nyugállományba. 1866-ban, a poroszok és az olaszok elleni háború idején reaktívtá váltak. Május 21-én vette át Lissa sziget és erőd parancsnokságát. Július 18–19-én a túlerőben levő olasz flotta Lissa szigete ellen támadásokat hajtott végre. Végül Tagetthoff ellentengernagy 20-án döntő tengeri győzelmet aratott az olasz hadiflotta felett. Urs ezredes 1869. február 1-jén ismét nyugállományba került. Ezt követően Nagyszébenben élt. Itt is halt meg 1897. október 10-én.³⁵

Szász-Coburg-Koháry I. Ferdinánd, bolgár cár

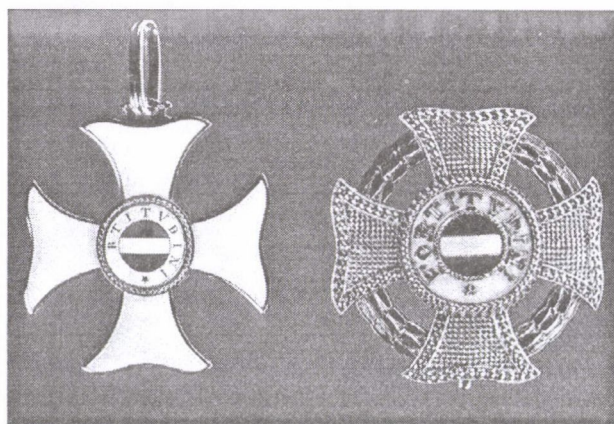
Szász-Coburg-Koháry I. Ferdinánd bolgár uralkodó (1861–1948) a kor európai uralkodói között is „kiemelten dekorált” személyiségnek számított. Nagy számban volt tulajdonosa hazája, illetve más államok legmagasabb elismeréseinek. 43 uralkodótól, államtól, dinasztiától 120 különféle rendjelet, kitüntetést kapott élete során.³⁶

A Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztjének adományozására, a Rend Káptalanjának döntése nélkül, a Rend Nagymesterének I. Károly császárnak (IV. Károly magyar királynak) személyes döntése alapján került sor. Ez a 177. promóció keretében történt.³⁷ A rendkívüli jelentőségű rendjelet, Károly személyesen adta át Ferdinándnak, az alsó-ausztriai Ebenthal kastélyában, 1917. június 7-én.³⁸

Ilyen jellegű adományozás a Nagymester joga volt, de rendkívül ritkán élt ezzel a lehetőséggel. Ez az adományozás a Rend (1757–1931) közötti történetében csak néhány esetben előforduló „protokolláris” adományozásnak tekinthető. E mögött nem állt tényleges hőstett vagy kiemelkedő hadvezéri teljesítmény, amit egyébként a Katonai Mária Terézia Rend esetében nagy szigorúsággal követeltek meg, más kitüntetettek esetében.

Szász-Coburg-Koháry I. Ferdinánd, bolgár cár

1. Ferdinánd KTMR nagykeresztjének jelvényei

Több ok, indok alapján kerülhetett sor erre az adományozásra. Ferdinánd közel állt a fiatal osztrák–magyar uralkodóhoz. Hangsúlyozandó, hogy osztrák–magyar vonatkozásban gyakorlatilag – addig – „már mindent megkapott”. A legjelentősebb, legritkábban kiadott rendjeleknek is tulajdonosa volt. Így 1899-ben mint „bolgár fejedelem” kapta meg a Magyar királyi Szent István Rend nagykeresztjét.³⁹ 1911-ben kapta meg az Aranygyapjas Rendet.⁴⁰ 1915. november 1-jén kapta meg a Katonai Érdemkereszt

I. osztályát a hadidíszítménnyel.⁴¹ IV. Károly 1917. január 20-án adományozta Ferdinándnak a Magyar királyi Szent István Rend nagykeresztjének „gyémánt díszítményét”⁴²

Ezzel az adományozással a háborús szövetséges, baráti bolgár hadsereg teljesítményeit is el kívánták ismerni a korabeli szokás és gyakorlat szerint. E vonatkozásban felmerülhetett a további háborús helytállásra való buzdítás is, amit a kitüntetéssel (s) el kívántak ismerni.

Az első világháború időszakában több ilyen – Káptalani döntés nélküli – adományozásra is sor került külföldiek esetében. Pl. II. Vilmos német császár és porosz király (1914. augusztus 27.), II. Lajos magyar király (1917. június 30.) számára. Ők is a nagykeresztet kapták meg.⁴³

Megjegyzendő, hogy a Ferdinándnak adományozott Katonai Mária Terézia Rend nagykereszt jelvénye szalaggal, a hozzá tartozó tokkal (ezen a hírneves bécsi előállító cég, a „Rothe und Neffe” jelölésével) szerepelt az 1989-es nyugat-németországi árverésen. Az akkori viszonyok között rendkívül magas kikiáltási áron indult – 55 000 német márka. Végül a kikiáltási ár alatt kelt el 50 000 német márkáért. Az akkori – nagyjelentőségű – árverésnek ez volt az egyik legdrágább tétele.⁴⁴

Pandula Attila

JEGYZETEK

¹ Az előadás elhangzott Szófiában, 2007. 05. 16-án a Bolgár–magyar történész konferencia segéd tudományi szekciójában.

A szerző e helyen mond köszönetet a vonatkozó előadáson bemutatott fényképanyag összeállításáért a következő személyeknek: Demeter Márton, Dr. Holló József altábornagy (Hadtörténeti Múzeum), főigazgató, Rainer Pál (Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum) régész, muzcológus, Sallay Gergely Pál (Hadtörténeti Múzeum, Numizmatikai gyűjtemény) vezető.

² A Katonai Mária Terézia Rend történetéről, kitüntettjeiről – újabban – pl. *Kolačny, Ivan*: Rády a vyznamenáni Habsburské monarchie. Praha, 2006. 86–93., *Ludwigstorff, Georg–Schwarz, Walter Alexander–Stolzer, Johann*: Fortitudini – Der Tapferkeit. (Der Militar – Maria Theresien – Orden und die Tapferkeitsmedaille) Wien 1998., *Měříčka, Václav*: Rád Marie – Terezie. Praha, 1990., *Pandula Attila*: A Katonai Mária Terézia Rend és a magyar királyi Szent István Rend román tulajdonosai. In: *Diaconescu, Marius–Dragan, Joan* (szerk.): Nobilimea românească din Transilvania. Satu Mare, 1997. 245–259., 301–30., *Pandula Attila*: Fortitudini. (A Katonai Mária Terézia Rend alapításának 240. évfordulóján rendezett emlékkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban.) *Turul* 1998/1–2. (LXXI. évf.) 42–44. (Klny. is), *Pandula Attila*: A Katonai Mária Terézia Rend magyar huszártiszt tulajdonosai. In: A magyar huszárság története. A lovasműveltség sajátosságai. (Szerk.: *Csuhák György*). Bp.–Zürich, 2004. 78–87.

³ (Budapest) Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban: HL) – VI. 49. A Katonai Mária Terézia Rend iratai I. d. 1758–1943. – II. l. – 1/b. A magyar Szent korona országaiból származó (itt született s katonai szolgálatot teljesített) lovagok névsora 1757-től. 2. (számozatlan) p. 34. szám.

⁴ *Hirtenfeld, J.*: Der Militar – Maria – Theresien – Orden und seine Mitglieder, Wien, 1857.

E műnek egy időben két különböző kiadása látott napvilágot. A „nagy” kiadás I–IV., a „kis kiadás” I–II. kötet. Megjegyzendő, hogy

ezek a művek a szöveget és a nyomdai bontást, szerkesztést tekintve is teljesen azonosak. Én a „kis kiadás” használtam. I. k. 225–226. (a továbbiakban: Hirtenfeld i. m.).

⁵ *Stolzer, Johann*: Alphabetisches Gesamtverzeichnis der Mitglieder des Militar-Maria Theresien Ordens. 7. 3. 1758.–3. 10. 1931. „Zeitschrift der österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde” Nr. 11. (August 1993.) (4. Jhg. Nr. 3.) 12. (a továbbiakban: Stolzer i. m.)

⁶ Hirtenfeld i. m. I. 226–227.

⁷ *Radovanovic, Bojan–Mácsa Mihály* (összeállítása): Pravoslavno kostol v Komarne. Komarno, 1995. 21–22.

⁸ *Bartal Mária*: Komárom templomai. Komárom, 2001. („Közkincseink” sorozat) 61–62.

⁹ A síremlék képét közli pl. *Bárdos István–Kecskés László–Mácsa Mihály*: Komárom/Komarno város a Duna két partján. Komárom/Komarno, 1994. 42., 45. ill.

¹⁰ HL. VI. 49. A Katonai Mária Terézia Rend iratai I. d. 1758–1943., II. l. – 1/b. 2. (számozatlan) p. 58. szám.

¹¹ A Pejachevich családdal kapcsolatban – legújabbban: *Rainer Pál*: Gróf Pejachevich Antal tábornok főispáni beiktatásakor készült zászló (1798). In: A Veszprém megyei múzeumok Közleményei 23. (Szerk.: K. Palágyi Sylvia) Veszprém, 2004. 181–195., itt pl. a 183. p. (a továbbiakban: Rainer i. m.)

¹² Hirtenfeld i. m. I. 306.

¹³ Stolzer i. m. 23.

¹⁴ Hirtenfeld i. m. I. 306.

¹⁵ Rainer i. m. 184.

¹⁶ Uo. 181–182., 190. p. 1. ill. előlap, 2. ill. hátlap.

¹⁷ HL. A Katonai Mária Terézia Rend iratai I. d. 1758–1943., II. l. – 1/b. 3. (számozatlan) p. 194. szám.

¹⁸ Hirtenfeld i. m. 1551–1552., *Lukeš, J.*: Militärischer Maria Theresien – Orden. Wien, 1890. 252–254. (a továbbiakban: Lukeš i. m.)

¹⁹ *Hahn, Michael*: Handbuch der Adel und für Ordensritter, für alle mit Decorationen und Auszeichnungen betheilte Personen, dann für k. k. Militärs, Beamte und Geistliche in Adels und Ordens Angelegenheiten. Pest, 1856. 163.

²⁰ Hirtenfeld i. m. 1552–1553.

²¹ Stolzer i. m. 20.

²² Hirtenfeld i. m. 1552–1553.

²³ *Frank-Döfering, Peter (Herausgegeben und kommentiert)*: Adels Lexikon des österreichisches Kaisertums 1804–1918. Wien–Freiburg–Basel, 1989. 408. 5591. szám (a továbbiakban: Frank-Döfering i. m.).

²⁴ Lukeš i. m. 254–258.

²⁵ Stolzer i. m. 20.

²⁶ *Ludwigstorff, Georg*: Der Militär Marie Theresien–Orden. In: *Stolzer, Johann–Steeb, Christian (Herausgegeben)*. Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Graz, 1996. 110–111.

²⁷ Lukes i. m. 258–260.

²⁸ HL A Katonai Mária Terézia Rend iratai I. d. 1758–1943. II. 1.–1/b. 4. (számozatlan) 213. szám.

²⁹ Lukeš i. m. 152–153.

³⁰ *Kreipnes, Julius*: Geschichte des k. u. k. Infanterie – Regiments Nr. 34. für immerwährende Zeiten. Wilhelm I. deutsches Kaiser und König vom Preussen. 1733–1900. Kaschau, 1906. 585., 589., 853.

³¹ Lukeš i. m. 153–157.

³² Stolzer i. m. 29.

³³ Lukes 157.

³⁴ Frank-Döfering i. m. 544. 9728. szám.

³⁵ Lukes i. m. 157.

³⁶ I. Ferdinánd rendjelei, kitüntetései (adott esetben különféle változatokban, sokszor „tartalék” példányok is) stb. az elmúlt évtizedekben két árverésen kerültek a nemzetközi piacra. 1989. szeptember 23-án a „Karlheinz Müller” cégnél (Limburg/Lahn–Nyugat Németország) vő. Karlheinz Müller 34. Auktion – Bedeutende deutsche und europäische Orden, aussergewöhnliche militärische Objekte. (Auktion Ferdinand I. Zar von Bulgarien) Limburg/Lahn 1989. (a továbbiakban: Auktion Ferdinand I. Zar von Bulgarien) 1998. július 7-én a londoni „Sotheby’s” cégnél volt a másik aukció. Vő. Sotheby’s– War Medals, Orders and Decorations including important pieces from the Collection of King Ferdinand I. of Bulgaria. London 1998. (a továbbiakban: important pieces from the Collection of King Ferdinand I of Bulgaria).

Az elismerések sorában megemlíthető pl. (Bajorország) Katonai Miksa József Rend nagykereszt, (Braunschweig) Oroszlán Henrik Házirend nagykereszt a kardokkal, (Buhara Emírség) Buhara Koronája Rend „nagykereszt”, (Magyarország) Vitézi Rend, Magyar első világháborús emlékérem a karddal és sisakkal, A Magyar Ornitológiai Társaság Érme, (Oroszország) Szent András Rend nagykereszt-lánc, (Poroszország) Fekete Sas Rend nagykeresztlánc, Pour le Mérite Rend tölgyfalombbal, (Portugália) Torony és Kard Rend nagykeresztlánc.

³⁷ *Kövess, Géza*: Die Militär – Marie Theresien – Ordens – Ritter des Weltkrieges. 1914–1918. (Köny. „Jahrbuch der Vereinigung katholischer Edelleute in Österreich” 1937.) 28. (számozatlan). Theresienritter des Weltkrieges. Wien, 1923. 16., Theresienritter des Weltkrieges. Wien, 1928. (2) 21.

³⁸ *(Bardolff, Carl, von)–Hofmann, Oskar; von–Hubka, Gustav, von*: Der Militär – Marie Theresien Orden. Die Ausgezeichneten im Weltkrieg 1914–1918. Wien, 1943. (továbbiakban: Hofmann–Hubka i. m.)

³⁹ Névjegyzéke az 1764. évtől az 1914. évig a Magyar királyi Szent István-renddel kitüntetetteknek. Bp., 1914. 112. 1459. szám. Auktion Ferdinand I. Zar von Bulgarien 21. (számozatlan) 063. szám, uo. ill.

⁴⁰ *Terlinden, C.*: La Toison d’or, cinq siècles d’art et d. histoire. Brugge, 1962. 76. 1176. szám. „important pieces from the Collection of King Ferdinand” 72–73., 72. 220. szám, 221. ill.

⁴¹ *Sauer, Herbert*: Die Verleihungen des Militärverdienstkreuzes I. Klasse. In: *Militaria Austriaca* 3. Wien, 1979. 79., Auktion Ferdinand I. Zar von Bulgarien. 20. (számozatlan) p. 062 szám.

⁴² Magyar Országos Levéltár P 1057 - A Szent István Rend Levéltára. Fasc. 27. 4/1917. Sz. I. R., Legfelsőbb kézirat – Bádén, 1917. január 20. (kézzel, magyarul). „important pieces from the Collection of King Ferdinand” 75. 222. szám, uo. ill. Gyémántokkal kirakott Szent István Rend nagykereszt – a Szent Korona hiányzik –, gyémántokkal kirakott nagykereszt csillag.

⁴³ Hofmann–Hubka i. m. 14.

⁴⁴ Auktion Ferdinand I. Zar von Bulgarien. 20. (számozatlan) 061. szám

A nagykereszt: arany/zománc 64 mm, súly 52 gramm. A hordkarikában a bécsi „Hauptmünzamt” jelölésével. A hordkarika tartójában a 18 karátos arannak megfelelő korabeli osztrák fémjellel. I. tartású darab. A rendi csillag: ezüst/zománc, arany rátétekkel. 61 mm. I. tartású darab.

KÖNYVISMERTETÉS

BAGHYNÉ MAKRA ILONA: Pusztaszeriek. Bagiak, Dávidok, Makrák.

Bába Könyvkiadó kiadása. Szeged, 2004. 108 p. illusztrált kiadás genealógiai táblák.

ISBN 963 9511 668

A feudalizmus idején Kecskeméthez tartozott a később Pusztaszernek nevezett térség Szeged közelében. A térséget leginkább állatok legeltetésére használták. Benépesítésére csak az 1820-as évek végétől kezdődően került sor, kecskeméti lakosokból. A 19. század vége felé már a környező településekről származó lakosokat – mint bérlőket – találjuk a kecskeméti birtokon. Kecskemét városa a 20. század elején a korábbi bérlőknek kezdte eladni a földet. A város az első világháborút követően felgyorsította ezt a folyamatot. Ennek hatásaként a tulajdonában lévő Felső Pusztaszeren önálló község alakult (Pusztaszer: 1934. január 1.)

Itt Bagi Gáspár az 1900-as évek legelején lett földtulajdonos. A Dávidok az 1910-es évek közepén lettek pusztaszeri lakosok. A Makra család az 1930-as évek közepén került ide. A szerző ezeknek a családoknak – és rokonságuknak – történetét, leginkább újabkori történetét tekinti át. Döntően a Bagi/Beghy családdal foglalkozik, a másik két famíliával kevésbé.

A szerző – sajátos – olvasmányos, népszerű stílusban ír. A kiadvány nem tudományos jellegű (igényű) összeállítás. Sokszor legendás, népmesei elemek, történetek, vers

stb. olvashatók, gyakoriak az utalások a hagyományokra. Helyenként azonban más forrásokat (is) megjelöl.

Baghyiné Makra Ilona elsősorban a szécsényi Baghy család általa fontosnak, érdekesnek stb. tartott tagjairól ír. Ezt a családot 1622. június 15-én nemesítette II. Ferdinánd király. Szó van e családnak a nemességből való kikerüléséről, illetve két évszázad múltán az oda való visszakerüléséről is. Olvashatunk pl. a Baghy és a gróf Apponyi családok rokoni kapcsolatáról is. Baghy András férje volt gróf Apponyi Virginiának, aki gróf Apponyi Geraldine – albán királyné – húga volt.

A szerző áttekinti a szécsényi Bagiak kecskeméti ágát is.

A Dávid család esetében igen sajátos az áttekintés a „Dávid”, Dávid nevű családkról. A rokon pusztaszeri Dávid család történetét röviden összefoglalja.

A Makra családról, családokról is rövid áttekintés olvasható, majd a pusztaszeri Makrákról ír.

A kötetben közlésre kerültek síremlékek, temetkezési hely, magtár, illetve nagyobb számú, közelmúltban készült fénykép a családi fotóalbumból.

Pandula Attila

LORENZO CARRATTI DI VALFREI: Araldica. Milan–Madrid, 2005. 191 oldal, számos illusztrációval

ISBN 88 04 41105 8

A szerző több olasz heraldikai és történelmi társaság tagja, a Páviai és Milánói, valamint a Katolikus Egyetem oktatója. Jelentősebb munkái: *Genealogia* (Milano, 1969), *Scopri le origini della tua famiglia* (Milano, 1991), *Metodologia della ricerca genealogica* (Bologna, 1993). Jelen kötet az érdeklődő nagyközönség számára készült, inkább ismeretterjesztő céllal. Népszerűségét igazolja, hogy 1996-os első megjelenése óta többször kiadták: immár negyedszer.

Négy fejezetben kerül bemutatásra a heraldika története, a címer és részei, a személyek és közösségek címereinek jellegzetességei és kiállításuk szabályai és a címerhasználat egyes kérdései.

Az első fejezetben az alapvető fogalmak: heraldika, címer, címerleírás stb. után kissé vázlatos történeti áttekintés következik, táblázatban bemutatva a heraldika egyes korszakait (csak gyakorlat, gyakorlat és tudományos megközelítés, végül csak utóbbi megközelítésben);

ezt követően a címertan és a rokontudományok (jog-, művészettörténet, történettudomány, ikonográfia, névtan, szimbolika, szociológia, genealógia stb.) kapcsolatát és utóbbiak tájékoztató definícióit ismerheti meg az olvasó.

A címer részeit bemutató rész általános ismereteket tartalmaz, a hasonló célú munkákból jól ismert pajzsformák, gyakoribb mesteralakok, címerképek, sisakok, koronák stb. szerepelnek benne. Érdekesebb a „capo”-k, a pajzsfők rendszere, amelynek komoly történeti hagyományai vannak. Ismertebb típusai a birodalmi pajzsfő (aranyban növekvő fekete sas) és az Anjou pajzsfő, ami a francia királyi család 13. században Szicíliába szakadt ágára utal. Az egyes városok a guelf-ghibellin pártállás szerint illesztették címereikbe valamelyiket. Fontosabbak még az ún. capo di Francia, capo di Malta és a capo di Savoia.

Magyar olvasó számára is érdekes lehet a jogszabályok által meghatározott címerhasználat, amely nemcsak a különböző származású személyek, hanem az entitások jelképhasználatát is lefedi. Közös vonás a csücsköstalpú pajzs, valamint a babér- és tölgyágak, amelyeket alul nemzetiszínű szalag köt össze; ezek alulról övezik a pajzsot. Különbséget csupán a koronák esetében találunk. A tartományok címerein ún. antik aranykorona nyugszik, melynek nyolc ága (melyből három takarásban van) között négy gyöngy látszik, az abroncson rubinkövekkel díszítve; a körzetekén abroncskoronából növekvő tölgy- és babérág; a városokén nyolctornyú és kapujú (öt látszik) falkorona van; a községeken pártával díszített négykapus (ebből három látszik) falkoronát ír elő a jogszabály (Art. 94-97. R. D. 1943. n. 652.). Szintén az 1943. évi szabályozás szerint kell a kommunális lobogókat is egységesen elkészíteni. A spirális gyöngyosrral díszített nyél csúcsban végződik, melynek szára alatt nemzetiszínű szalag van. Ez alatt helyezkedik el a zászló rúdját tartó zsinór, a lobogó szélein hímzés fut végig, ami alul rojtokban végződik. A drapéria közepére kell helyezni a címet, e fölé pedig az adott helyhatóság nevét.

A címerhasználat gyakorlati kérdéseit taglaló fejezet érdekes táblázatából megtudhatjuk, hogy saját címerünket gyűrűn, brosson, pecséten; házunkban domborművön, ét- és evőeszközökészleten, bútorokon; kártyán ex libris, boroscímke (!) és levélpapír formájában alkalmazhatjuk; ezen kívül leszármazási táblákon és ősfákon; házon festmény vagy domborművű formában használhatjuk. Ezenkívül olyan konkrét gyakorlatias ismereteket is kap az olvasó például, hogyan kell a gyűrűkön ábrázolni a címereket, nemcsak státusz, hanem nemek szerinti megoszlásban is. Ez utóbbi szempont egyébként az egész könyvben végig nyomon követhető, ami jelzi a gyakorlatban megjelenő fontosságát is.

Függeléként csatol a szerző egy heraldikai „szimbólum-szótárt”, irodalom- és képjegyzéket, valamint névmutatót. Némiképp meglepő, hogy a szótárt, amely az egyes színek és ábrázolások „jelentését” mutatja be, nem Valfredi írta, hanem Di Crollalanza 1876-os *Enciclopedia araldico-cavalleresca* című művéből válogatta. Érdekes, hogy a szeretet-szerelem kilenc különböző címszóban is szerepel: a szerelmet az arany, vörös színek, birsalmafa, szív, nyárfa stb. jelképezi; Isten szeretetét: a vörös, kék és az angyalok; dicsőség szeretetét: boróka; a háborúét a kánya; a szabadságét a macska; gyermeki szeretet: gólya; anyai: pelikán; atyai: kék szín vagy pázsit, de például a szűkséget kalapács, az ipart méh szimbolizálja. A bibliográfiában nemcsak olasz szerzőket találunk, többek között feltűnik Otfried Neubecker, Michel Pastoureau, valamint Carl Alexander von Volborth neve is, ami a könyv tartalmának európai kontextusba helyezéséről árulkodik.

Az igényes kiállítás mellett a kötet illusztrációi megfelelően támogatják a szöveg leírásait és nagyban segítik annak megértését: a táblázatok, rajzok mellett számos – jól válogatott és jó minőségű – fénykép (címerkönyvek, kódexek, de például címeres ólomüveg ablakok, zárókövek stb.) is szerepel a könyvben.

Összességében tekintve – úgy gondolom – nemcsak a laikus érdeklődők forgathatják haszonnal a kötetet.

Szálkai Tamás

UWE BRETZENDORFER–THOMAS KUHN: *Bulgarien Militärorden für Tapferkeit von 1879 bis 1945.*

Preiskatalog 2007/2008.

(Bulgária Katonai Érdemrend a Vitézségért 1879–1945. Árkatalógus 2007/2008.)

Szerzők kiadása. Ludwigsburg 2007., 74 oldal; a kiadvány 200 – kézzel számozott – példányban készült, gazdagon illusztrálva

Bulgária régebbi falerisztikai emlékei a közelmúltig kevés figyelmet kaptak nemzetközi területen, így az etalonnak számító német nyelvterületen is. Megjegyzendő, hogy egyesek sajátos „egzotikumot” láttak e „balkáni állam” kitüntetéseiben. Legújabbban azonban nagymérvű fejlődés tükröződik e területen a fejedelmi és a cári idő-

szak elismerésének vonatkozásában. Mindez jól tükröződik egyes bolgár kitüntetések árveréseken elért áraiban, az ilyen jellegű anyag iránti megnövekedett keresletben stb. Mindennek különböző mozgatói lehetnek. Pl. a modern Bulgáriában trónra került uralkodóház(ak) – döntően – német származása. A különféle időszakokban

egyed-bolgar elismeréseket, így katonai kitüntetéseket nagy számban adományozták német állampolgároknak, s így azok gyakran kerülnek elő hagyatékokból. Bulgária mindkét világháborúban Németország szövetségese volt, és ezekben az időkben is gyakoriak voltak a „kölcsonös” dekorálások. Az egykori szövetséges kitüntetései vonzóbb emlékek, mint mondjuk az egykori ellenségek darabjai. Bár természetesen ezek a tárgyak is mozgathatnak gyűjtői, befektetői stb. érdekeket.

Hangsúlyozandó, hogy a régi bolgar kitüntetések nagy része igen kvalitásos kivitelben készült „esztétikus” darab. Egyes bolgar elismerések az idők során kifejezetten sokféle változatban, típusalakban stb. kerültek kiadásra. Ezek összegyűjtése is megfelelő kihívás lehet egyes gyűjtők számára.

Különösen a közelmúltban, de azt megelőzően is, a bolgar falerisztikával kapcsolatosan hazai és külföldi szerzők egyaránt publikáltak különféle – részben igen magas szakmai színvonalat képviselő – műveket. Azonban ezek az átfogó művek, katalógusok „csak” bolgarul, illetve angol nyelven láttak napvilágot. A német nyelvű irodalom hiányát igyekeznek a szerzők bepótolni kiadványukkal, amely egy tervezett sorozat első része.

A szerzők a bolgar Katonai Érdemrend a Vitézségért hat alaptípusát dolgozták fel. 1. típus 1879–1886, 2. típus 1887–1914, 3. típus 1915–1918, 4. típus 1918–1941, 5. típus 1941–1943, 6. típus 1944–1945–1950.

A feldolgozott változatoknál az időszak kitüntetései legfőbb jellemzőit, osztályokat, fokozatokat, anyagváltozatokat, díszítéseket, méreteket is megadnak. A kiadvány középpontjában a jelvények bemutatása szerepel, amely segíthet – igényes – gyűjtői tevékenységet.

A szerzők szerint a bolgar Katonai Rendet a Vitézségért 1879. április 17-én alapították. Ez azonban tévedés. Ez az időpont egyébként az első alkotmány első Nemzetgyűlés általi elfogadásának időpontja. I. (Battenberg) Sándor 1880. január 1-jén alapította ezt az elismerést.

Bizonyos problémák a rendjelvények tipológiai bemutatása kapcsán is felmerülnek a történelmi kronológiával kapcsolatban. A szerzők a 6. típust a kötet szerint 1944–1945(1950) közötti változatként szerepeltetik. Ezt a szerzők „1. köztársaság”-nak említik. Ez ebben a formában nem egészen pontos. Mint ismeretes a második világháború végső szakaszában, amikor a Vörös Hadsereg csapatai elérték az addig velük szemben semleges Bulgária államhatárát, az ország „sikeresen kiugrott”, addigi szövetségesei helyett az antifasiszta koalíció oldalára állt, s végül „győztes” országgént fejezte be a háborút: 1944. szeptember 8-án a Hazafias Front ragadta magához a hatalmat. Bulgária azonban – formálisan – cárság (monarchia) maradt, élén kiskorú uralkodóval (Simeon), illetve régensherceggel, aki nagybátyja volt

(Kyrill herceg). Csak 1947-ben változtatták meg az államformát, ekkortól Bulgária „népi demokratikus köztársaság” lett.

Megjegyzendő, hogy ezek a folyamatok sajátosan tükröződtek a feldolgozott kitüntetés jelvényein is, amelyről azonban a szerzők nem írnak teljes részletességgel. Lényegében egy típus, típusváltozat maradt.

Más bolgar elismerésekhez hasonlóan, az addig a cári koronáról lefüggő rendjelvény, némiképpen megváltozott, a korona helyét egy koszorú foglalta el, amelyet – alul – pendillumok ékesítettek. A rendjelvény előlapján, a középmedaillonban megmaradt a „koronás” bolgar oroszlán, a hátoldalon, a középmedaillonban az alapító, Battenberg Sándor fejedelem monogramja látható. Az 1947–1950. március 21. között kiadott változat ettől eltér. Az előlapon látható az oroszlán, itt már korona nélkül, a hátoldaltól eltűnt az alapító monogramja.

A szerzők helyében megjegyeztem volna, hogy a Rend hagyományait követő, hasonló jellegű és elnevezésű, de inszigniját tekintve teljesen „kommunista” jellegű „Vitézségi Érdemrend” létezett Bulgáriában 1950. december 13-tól. Az is említést kaphatott volna, hogy a bemutatott Rendet hagyományos formában, 2003-ban, Bulgáriában megújították.

A kötetben gazdag képanyag található, elsősorban jó minőségű, többnyire színes képanyag a tárgyalta rendjelvények különböző változatairól (elő- és hátlapok, esetenként jellemző részletek). Közlésre kerültek egyes, jellegzetes tokok, tasakok. Ezek a különféle időszakokat reprezentáló darabok azonban csak esetlegesen kerültek kiválasztásra, nem a teljesség igényével. Pl. magas rendi osztályhoz tartozó tokot nem közöltek a szerzők.

A kötetben közlésre kerültek ún. viselési képek, ezek döntően korabeli német postai levelezőlapok. Így több ábrázolás tanulmányozható a „kiemelten dekorált” I. Ferdinándról. Közlésre került Jekow és Joskow tábornok fényképe is, akik szintén viselik a tárgyalta Rend inszigniait.

Különösebb kommentár nélkül közlik a szerzők III. Borisz marsallbotjának képét, amelynek alsó „kupakját” e Rend jelvényével ékesítettek. A recenzens érdekesnek tart egy ugyancsak közölt fényképfelvételt, ahol a „vitézség napján” Szófia városközpontjában, az Ismeretlen katona szobra előtt „gazdagon dekorált” katonatisztek vonulnak el, az előkelőségekkel teli dísztribün előtt. A háttérben – ünnepi dekorációként – a Rend nagyméretű jelvénye.

Megítélésem szerint a különböző pontatlanságok, hiányosságok stb. ellenére is az ismertetett mű megfelelően figyelemfelkeltő a tradicionális bolgar elismerések világáról.

Pandula Attila